

دکتر توحید ملک زاده دیلمقانی

ایمیل:

tohidmelikzade@yahoo.com

وابستگی:

محقق تاریخ آذربایجان

چهارده نقاشی از قلاع اطراف اورمیه دوران ناصرالدین شاه (۱۳۰۵ ق)

اثر ابوالحسن نقاش باشی اورموی

چکیده:

مردمان شهر اورمیه بعنوان یکی از مهمترین شهرهای آذربایجان نقش فراوانی در خلق آثار فرهنگی، هنری و معماری دارند. به سبب موقعیت استراتژیک این شهر و همجواری با مراتع پرآب و علف، این شهر و کلا غرب آذربایجان همواره محل طمع عشایر رمة گردان کوهستان بوده و هر سال بصورت منظم و نامنظم با یورش به شهر و روستاهای واقع در دشت اورمیه علاوه بر غارت محصولات کشاورزی و غذایی اهالی، باعث رکود توجه اهالی به فرهنگ و هنر عمومی می شدند. تاسیس حکومت خان نشین افشار اورمی از اواخر صفویه همچون تاسیس سایر دولتها مانند تیموری، صفوی، افشاری و قاجاری، نقطه عطفی در استقرار امنیت و به تبع آن رشد فرهنگ و هنر منطقه شد. با طغیان اکراد به رهبری شیخ عبیدالله، ابوالحسن نقاشباشی بعنوان مهندس توپخانه در سرکوب طغیان اکراد عشایر در غرب آذربایجان شرکت داشت و بنا به دستور ناصرالدینشاه قاجار تابلوهایی ۱۴ گانه از استحکامات اورمیه و کلا غرب آذربایجان را نقاشی و ترسیم نمود. خانواده وی در نقاشی چیره دست بودند و جدش الهوئردی نقاش و عمومی پدرش به نام علی اشرف نقاش از نقاشان بنام اورمیه و آذربایجان بودند. جد ابوالحسن نقاشباشی، الهوئردی از خاندان افشار قاسملو، از نقاشان دربار عباس میرزا در تبریز بود.

کلمات کلیدی: اورمیه، ابوالحسن نقاش باشی اورموی، نقاشی، قلعه نظامی

استناد (آ.پ.):

ملک زاده دیلمقانی، ت. ۱۴ نقاشی از قلاع اطراف اورمیه دوران ناصرالدین شاه (۱۳۰۵ ق) اثر ابوالحسن نقاش باشی اورموی. اورمیه:

فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۲، شماره ۰۶، زمستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Dr. Tohid Malekzadeh

Email:

tohidmelikzade@yahoo.com

Affiliation:

Researcher of the history of
Azerbaijan

14 Paintings of Forts Around Urmia During the Era of Naser al-Din Shah (1305 AH /1888 CE) By Abolhasan Naghash-Bashi of Urmia

Abstract:

The people of Urmia, as one of the most important cities in Azerbaijan, have played a significant role in creating cultural, artistic, and architectural works. Due to the city's strategic location and proximity to lush, water-rich pastures, Urmia—and indeed the entire western Azerbaijan region—has long been a target for covetous nomadic tribes. These tribes regularly and irregularly raided the city and villages in the Urmia plain, plundering agricultural produce and food supplies. Such incursions not only disrupted daily life but also stifled the local population's focus on public culture and art. The establishment of the Afshar Khanate of Urmia in the late Safavid era, like the founding of other dynasties such as the Timurid, Safavid, Afsharid, and Qajar, marked a turning point in stabilizing security and, consequently, fostering the growth of culture and art in the region.

During the Kurdish uprising led by Sheikh Ubeydullah, Abolhasan Naghash-Bashi participated as an artillery engineer in suppressing the rebellion of Kurdish nomadic tribes in western Azerbaijan. By order of Naser al-Din Shah Qajar, he painted and illustrated 14 panels depicting the fortifications of Urmia and the broader western Azerbaijan region. His family was highly skilled in painting: his grandfather, Allahverdi, was a painter, and his paternal uncle, Ali-Ashraf, was among the renowned painters of Urmia and Azerbaijan. Abolhasan Naghash-Bashi's grandfather, Allahverdi, belonged to the Afshar Qasemlu clan and was a court painter for Abbas Mirza in Tabriz.

Key words: Urmia, military castle, Abolhasan Naghash-Bashi, painting

CITATION (APA):

Malekzadeh, T. 14 Paintings of Forts Around Urmia During the Era of Naser al-Din Shah (1305 AH /1888 CE) By Abolhasan Naghash-Bashi of Urmia. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 02, number 06, winter 2025, ISSN: 3041-8690.

Dr. Tohid Məlikzadə

E-poçt:

tohidmelikzade@yahoo.com

Mənsubiyyət:

Azərbaycan tarixinin
tədqiqatçısı

Nəsirəddin Şah Dövrünə (1305 Hicri / 1888 Miladi) Aid Urmiya Ətrafındakı 14 Qalalardan Rəsmlər Müəllif: Urmialı Əbülhəsən Nəqqəşbaşı

Xülasə:

Urmiya şəhərinin sakinləri, Azərbaycanın ən mühüm şəhərlərindən biri olaraq, mədəni, incəsənət və memarlıq əsərlərinin yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Şəhərin strateji mövqeyi və su-bolluq otlaqlara yaxınlığı səbəbilə Urmiya və ümumiyyətlə Qərbi Azərbaycan regionu daima dağlıq köçəri tayfaların hədəfinə çevrilmişdir. Bu tayfalar hər il müntəzəm və ya qeyri-müntəzəm şəkildə Urmiya düzündəki şəhər və kəndlərə basqın edərək əhalinin kənd təsərrüfatı məhsullarını və ərzaq ehtiyatlarını qarət edir, bununla da yerli əhalinin mədəniyyət və incəsənətə diqqətini zəiflədirdilər. Səfəvilər dövrünün sonlarında Urmianın Əfşar xanlığının qurulması (Teymurilər, Səfəvilər, Əfşarilər və Qacarlar kimi digər dövlətlərlə yanaşı) təhlükəsizliyin təmin edilməsi və nəticədə regionda mədəniyyət və incəsənətin inkişafı üçün dönüş nöqtəsi oldu.

Şeyx Übeydullahın rəhbərlik etdiyi kürd üsyanı zamanı Əbülhəsən Nəqqəşbaşı, Qərbi Azərbaycanda köçəri kürd tayfalarının üsyanının yatırılmasında topçu mühəndisi kimi iştirak etmişdir. Qacar şahı Nəsirəddin Şahın əmri ilə o, Urmiya və Qərbi Azərbaycanın möhkəmləndirilmiş qala sistemlərini təsvir edən 14 rəsm əsərini çəkmişdir. Onun ailəsi rəssamlıqda yüksək bacarığa malik idi: babası Allahverdi rəssam, atasının əmisi Əli-Əşrəf isə Urmiya və Azərbaycanın tanınmış rəssamlarından biri idi. Əbülhəsən Nəqqəşbaşının babası Allahverdi, Əfşar Qasım tayfasına mənsub idi və Təbrizdə Abbas Mirzənin saray rəssamı olmuşdur.

Açar sözlər: Urmia, Əbülhəsən Nəqqəşbaşı, rəsm, hərbi qala

CITATION (APA):

Məlikzadə, T. Nəsirəddin Şah Dövrünə (1305 Hicri / 1888 Miladi) Aid Urmiya Ətrafındakı 14 Qalalardan Rəsmlər Müəllif: Urmialı Əbülhəsən Nəqqəşbaşı. Urmia: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 02, nömrə 06, qış 2025, ISSN: 3041-8690.

Dr. Tohid Melikzade

E-posta:

tohidmelikzade@yahoo.com

Üyelik:

Azerbaycan tarihi
araştırmacısı

14Tablo: Naserüddin Şah Döneminde Urmiye Çevresindeki Kaleler (1305 Hicri / 1888 Miladi) Eser: Urmiyeli Ebülhasen Nakkaşbaşı

Özet:

Urmiye şehri halkı, Azerbaycan'ın en önemli şehirlerinden biri olarak kültürel, sanatsal ve mimari eserlerin yaratılmasında büyük rol oynamıştır. Şehrin stratejik konumu ve sulak otlaklara yakınlığı nedeniyle Urmiye ve genel olarak Batı Azerbaycan bölgesi, dağlık göçebe aşiretlerin hedefi haline gelmiştir. Bu aşiretler, her yıl düzenli veya düzensiz bir şekilde Urmiye Ovası'ndaki şehir ve köylere baskınlar düzenleyerek tarım ürünlerini ve yiyecek stoklarını yağmalamış, bu da yerel halkın kültür ve sanata olan ilgisini zayıflatmıştır. Safevi döneminin sonlarında Urmiye Afşar Hanlığı'nın kurulması (Timurlular, Safeviler, Afşariler ve Kaçarlar gibi diğer devletlerle birlikte), bölgede güvenliğin sağlanması ve dolayısıyla kültür ve sanatın gelişimi açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Şeyh Ubeydullah liderliğindeki Kürt isyanı sırasında Ebülhasen Nakkaşbaşı, Batı Azerbaycan'daki göçebe Kürt aşiretlerinin isyanının bastırılmasında topçu mühendisi olarak görev almıştır. Kaçar Şahı Naserüddin Şah'ın emriyle, Urmiye ve Batı Azerbaycan'ın tahkimat sistemlerini betimleyen 14 tablo çizmiştir. Ailesi resim sanatında oldukça yetenekliydi: dedesi Allahverdi bir ressam, babasının amcası Ali-Eşref ise Urmiye ve Azerbaycan'ın ünlü ressamlarından biriydi. Ebülhasen Nakkaşbaşı'nın dedesi Allahverdi, Afşar Kasımlı kabilesindendi ve Tebriz'de Abbas Mirza'nın saray ressamıydı.

Anahtar kelimeler: Urmia, Abolhassan Nakkaş-Başı, resim, askeri kale

CITATION (APA):

Melikzade, T. 14Tablo: Naserüddin Şah Döneminde Urmiye Çevresindeki Kaleler (1305 Hicri / 1888 Miladi) Eser: Urmiyeli Ebülhasen Nakkaşbaşı. Urmie: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 02, sayı 06, kış 2025, ISSN: 3041-8690.

نگاهی به فرهنگ و هنر در خان‌نشین افشار اورمیه

تاریخ مشعشع اورمیه همگام با دیگر شهرهای مهم آذربایجان، خصوصا در دوران اسلامی با خلق آثار فرهنگی، هنری و معماری عجین است. شاهکارهایی چون معماری کم نظیر مسجد جامع اورمیه (جوما مجیدی)، مقبره سویوممت (سه گنبد)، قلعه های باستانی نظامی در سطح منطقه اورمیه همه و همه نشاندهنده مدنیت بالای مردم اورمیه در اعصار دوران اسلامی بوده است. با وقوع جنگهای ویرانگر عثمانی- صفوی اورمیه نیز همچون شهرهای خوی و سلماس از هستی ساقط شده و مورد تاخت و تاز عشایر کوهستانهای سر به فلک کشیده غرب آذربایجان قرار گرفت.

اگر عده ای نفت را در خاورمیانه علت جنگهای بی پایان خاورمیانه می دانند، من هم مراتع بیشمار، سرسبز و دائمی با ذخایر عالی آب را علت ناامنی همیشگی غرب آذربایجان خصوصا اورمیه می دانم. چرا که عشایر رمه گردان هر سال بصورت منظم و نامنظم با یورش به شهر و روستاهای واقع در دشت اورمیه علاوه بر غارت محصولات کشاورزی و غذایی اهالی، باعث رکود توجه اهالی به فرهنگ و هنر عمومی می شدند.

با اینحال اورمیه علیرغم تالان شدن سالیانه و فصلی با داشتن حرکت دینامیکی فرهنگی- اجتماعی خودزا توانست علاوه بر دفع تالانها و حملات مستمر عشایر رمه گردان، در دنیای علم، هنر و ادبیات نه تنها جزو سرآمدان فرهنگ آذربایجان شود بلکه در دنیای موسیقی صفی الدین اورموی ها را به دنیای موسیقی تقدیم نماید.

شاه عباس برای قطع تالانهای عشایر و استمرار فعالیتهای فرهنگی- علمی و هنری اورمیه به عنوان مهمترین شهر غرب آذربایجان، تامین امنیت پایدار دارالنشاط اورمیه تصمیم به استقرار پادگانی از طایفه سلحشور افشار در منطقه ای از اورمیه تا صابین قالای افشار (شاهین دژ فعلی) گرفت و با این تصمیم درست، اساسی و به هنگام گامی محکم در حفظ هویت فرهنگی غرب آذربایجان برداشت تا اهالی اورمیه بتوانند در راستای فرهنگ و هنر بشری بیش از پیش بکوشند.

تاسیس حکومت خان‌نشین افشار اورمی از اواخر صفویه همچون تاسیس سایر دولتها مانند تیموری، صفوی، افشاری و قاجاری، نقطه عطفی در استقرار امنیت و به تبع آن رشد فرهنگ و هنر منطقه شد.

ریاست خان‌نشین افشار با خاندان مشهور قاسملوی افشار بود که بیش از چهارصد سال ابتدائا در صابین قالای افشار (شاهین دژ فعلی) و از زمان سلطنت شاه سلطان حسین صفوی به بعد در کل غرب آذربایجان از گردنه قوشچی تا صابین قالای افشار با اقتدار حکمرانی داشتند.

اولین بیگلربیگی اورمیه، خدادادخان، از تیره قاسملوی افشار، در سال ۱۱۱۹ قمری به فرمان شاه سلطان حسین به حکومت منطقه افشار از قره‌سوی سلماس تا صابین قالای افشار رسید. این حاکم‌نشین تا اواسط مشروطیت نیز ادامه داشت تا این که در سیستم جدید اداری، حکومت این منطقه به حکومت اورمیه تغییر نام داد. این تحرکات مشروطه‌خواهی به تبع آن استقرار نظم

نوین بود که حکومت و اصطلاح بیگلربیگی ها را تا حد نام خانوادگی و لقب تشریفاتی تنزل داد و اورمیه و غرب آذربایجان وارد بدترین تاریخ خود یعنی حوادث جنگ جهانی اول یا فجایع جیلولوق شد.

بیگلربیگی‌های افشار در حکومت چند صدساله در اورمیه بانی خیر بسیاری از عمارات، کاخها و مشوق اهل ادب و هنر و فرهنگ بودند. یکی از معروف‌ترین آثار خاندان افشار در اورمیه، عمارت باشکوه چهاربرج بود. این عمارت را رضاقلی خان بیگلربیگی در دوران حکومتش احداث کرد و چون بمانند قلعه‌ای در چهارگوشه دارای چهار برج بود، به این نام معروف گشت. عمارت چهاربرج، مشتمل بر چند بیرونی و اندرونی، تالارهای متعدد و حمام مخصوص بود. تالارهای ساختمان را نقاشی‌های آبرنگ یکی از معروف‌ترین نقاشان عصر خانات آذربایجان، الهوئردی نقاش جد ابوالحسن نقاشباشی تزئین کرد. شاهانی چون کریم خان زند و فتحعلی شاه قاجار در این عمارت مهمان خوانین افشار شدند. فتحعلی شاه در چهار برج با مریم خانم دختر امام‌قلی خان بیگلربیگی ازدواج کرد و سید علی محمد باب در دوران محمدشفیع خان بیگلربیگی چندی در این عمارت تحت نظر بود.

در سال ۱۱۸۷ قمری امام‌قلی خان بیگلربیگی باغ و عمارتی در منطقه «سیرداغی» احداث کرد. محل باغ بر بالای چشمه «خان‌بولاغی» انتخاب شده بود که چشم‌اندازی منحصر به فرد داشت. در سال ۱۲۵۸ قمری، ملک قاسم میرزا، این باغ را که متروک افتاده و عمارتش روبه ویرانی بود، تعمیر کرد.

امام‌قلی خان در ۱۱۸۸ قمری، باغ دیگری در نزدیکی شهر ارومیه ساخت که به «باغ دلگشا» موسوم شد. پس از امام‌قلی خان باغ به چهارمین پسرش، لطفعلی خان افشار به میراث رسید. اقبال‌الدوله، پسر لطفعلی خان و مالک بعدی باغ، در حدود ۱۲۸۰ قمری عمارت‌هایی در آن پی‌ریزی کرد که پس از او به دست برادرش، یوسف خان شجاع‌الدوله، به اتمام رسید.

در حمله شیخ عبیدالله کرد به آذربایجان و اورمیه، پیروان وی دیوارهای باغ را تخریب و عمارت‌ها را به گلوله بستند. این آسیب‌ها در دوران حکمرانان بعدی ارومیه ترمیم شد. پس از جنگ جهانی اول، خاندان افشار این باغ را برای احداث سربازخانه به ارتش اهدا کردند (محل فعلی لشکر ۶۴ ارومیه) و از آن پس ساختمان‌های دولتی، یکی پس از دیگری در این محل احداث شدند، تا جایی که نشانی از باغ و عمارت‌های قدیمی آن برجای نماند.

در سال ۱۲۱۲ قمری، حسینقلی خان بیگلربیگی، پسر ارشد امام‌قلی خان، دو باغ در اطراف ارومیه بنا کرد که به «باغ سیاوش» و «باغ خان» مشهور شدند و هر دو دارای عمارت و حوض و استخر بودند. باغ سیاوش تا چندی قبل پابرجا بود تا اینکه چند دهه قبل عده ای؟ این باغ را نابود کردند تا نشانی از قدمت تاریخی ارومیه پابرجا نماند.

یوسف خان شجاع‌الدوله در قریه «بدل‌بو» باغ و عمارت بزرگی ساخت تا پس از کناره‌گیری از مشاغل دولتی، در آن جا روزگار گذرانند. در حمله شیخ عبیدالله کرد به غرب آذربایجان، یکی از سخت‌ترین نبردها در نزدیکی این باغ اتفاق افتاد. پس از عقب‌نشینی قوای اقبال‌الدوله، باغ به دست کردها غارت شد و از آن پس متروک افتاد. ابوالحسن نقاش‌باشی از معروفترین نقاشان

عصر ناصرالدینشاه بود که آثارش موزه های بزرگ جهان را تزئین کرده است. کتاب مشهور «تاریخ افشار» نیز در زمان خوانین افشار اورمیه تدوین شده است..

در این اوضاع مساعد برای رشد و تعالی فرهنگ، نقاشها، معمارها، ادبا، شعرا، علما و فرهیختگان اورموی همگام با سایر نقاط آذربایجان پا به عرصه نهادند

آقا ابوالحسن نقاشباشی افشار ارومی خالق تابلوهای چهارده گانه قلاع و طبیعت اورمیه

آقا ابوالحسن نقاشباشی افشار ارومی که در امضای تابلوهایش خود را «ابوالحسن چاکرزاده»، «ابوالحسن غلام»، «چاکرزاده فدوی»، «ابوالحسن خانه زاد و ذره بیمقدار»، «ابوالحسن افشار سرباز فوج دهم خوی» و ... می نامید بنا بر نص صریح مندرج در همان تابلوها، خود را فرزند علینقی افشار می داند. وی منسوب به ایل جلیله افشار ساکن اورمیه می باشد. خانواده وی در نقاشی چیره دست بودند و جدش الهوئردی نقاش و عموی پدرش به نام علی اشرف نقاش از نقاشان بنام اورمیه و آذربایجان بودند.

علی اشرف نقاش

«علی اشرف نقاش»، عموی پدر ابوالحسن نقاشباشی، سرآمدتر از برادرش الهوئردی نقاش بود. وی را نقاش مشهور دوره خانات آذربایجان و در تاریخ ایران نقاش عهد نادرشاه و کریمخان می دانند. استاد وی محمدعلی نام داشت. از آن دوران از وجود دو محمدعلی مطلعیم. محمدعلی فرزند محمدزمان که از وی قلمدانی به تاریخ ۱۱۱۲ موجود هست و همچنین نقاشی آبرنگ سلام نوروزی شاه سلطان حسین (ق ۱۱۳۳) موجود در موزه بریتانیا و دیگری محمدعلی ابدال بیگ نقاش باشی دربار شاه طهماسب دوم و نادرشاه نوه علیقلی فرنگی ساز دربار صفوی. محمدعلی بیگ به احتمال زیاد معرف علی اشرف به میرزا مهدی خان استرآبادی بوده است. نوشته لاکی که علی اشرف نقاش در آن مهارت داشت به گونه مستقل، از اواخر دوره صفویه شکل گرفت.

علی اشرف در فاصله زمانی ۱۱۴۳ق زمانی که نادرشاه آذربایجان را از دست عثمانی ها گرفت تا ۱۱۴۸ق که در دشت مغان اعلام سلطنت نمود در دربار وی بود و همراه با میرزا مهدی خان استرآبادی که فردی هنرمند بود به کارهای فرهنگی مشغول بود. وی پس از برفتادن نادرشاه به آذربایجان برگشته در خانات خوی و اورمیه به خدمت پرداخت. او در دستگاه احمدخان دنبلی حاکم خانات خوی هنرآفرینی کرد و در آن زمان شهرت بسیاری داشت.

علی اشرف آثار خود را با سجع انحصاری خود یعنی «ز بعد از محمد علی اشرف است» رقم می زد. این سجع نشاندهنده نام استاد وی می باشد. یعنی بعد از استادش محمدعلی ابن محمدزمان وی استاد گردیده است.

علی اشرف نقاش با میرزا احمد نیریزی، خطاط معروف نسخ، دوست و همدم بود و در خلق بعضی از آثار همکاری داشته‌اند. علی اشرف در ارائه گل و مرغ و حالت پرندگان و حشرات مهارت داشت و در رنگ‌آمیزی و سایه‌پردازی آنها به پایه طبیعت، وسواس داشت. در چهره‌پردازی و شبیه‌سازی نیز، نقاش قوی‌دستی بود و به‌غیر از آنها، در تذهیب و ترصیع و تشعیر و حل‌کاری و مرغش‌سازی و حتی کتابت خطوط نسخ و نستعلیق و شکسته نیز صاحب قلم بود و شعر را هم نیکو می‌سرود. سبک وی مورد تقلید عده‌ای از نقاشان بعد از او قرار گرفت.

وی شاگردان زیادی تربیت نمود که معروف‌ترینشان عبارتند از:

۱- آقاصادق یا محمدصادق با امضای (صادق از لطف علی اشرف شد) و نقاش نقاشی‌های: جنگ چالدران، جنگ کرنال در چهلستون به دستور آقامحمدخان قاجار و نقاشی جنگ نادر با عثمانیان در موزه کاخ گلستان.

۲- آقاباقر فرزند محمدعلی، نقاشباشی دربار نادرشاه با امضای (باقر از لطف علی اشرف شد) بوده است. فرزند علی اشرف به نام علی هم نقاش و قلمدان‌کاری بوده که امضای (زصلب علی اشرف آمد رضا) آثار بسیاری خلق نموده است.

۳- آقا نجف

۴- محمدهادی

۵- آقازمان

سالهای فعالیتهای هنری اشرف را ۱۱۳۰ تا ۱۱۷۰ ذکر می‌کنند. با توجه به امضای یکی از قلمدانهای علی پسر علی اشرف با عنوان (رضا بن علی اشرف مرحوم ۱۲۰۲) حدس زده می‌شود علی اشرف در ۱۲۰۲ فوت نموده است.

عده‌ای لقب وی را لال ذکر کرده‌اند که درست نیست. محمدحسن نقاشباشی افشار لقب لال داشته که عمدتاً وی را با ابوالحسن نقاشباشی اشتباه می‌گیرند.

از آثار برجسته او می‌توان برشمرد:

جلد گل و مرغی قرآنی که در کمال لطافت و ملاحظت است و به خط شکسته طلائیه رقم "ز بعد محمد علی اشرف است ۱۱۳۵" دارد

قلمدان مرغشی قرمز رنگی که بر روی آن گل و مرغ نقش شده، با رقم: "ز بعد محمدعلی اشرف است ۱۱۵۹"

قلمدان شیوائی که تصاویر آن قصه معروف شیخ صنعان و دختر ترسا است، با رقم: "ز بعد محمدعلی اشرف است سنه ۱۱۶۱"

قاب آینه گل و مرغی دلنواز که به تردستی و مهارت انجام یافته، با رقم: "ز بعد محمد علی اشرف است ۱۱۶۹".

الهوئردی نقاش جد ابوالحسن نقاشباشی

جد ابوالحسن نقاشباشی، الهوئردی از خاندان افشار قاسملو، از نقاشان دربار عباس میرزا در تبریز بود که گویا در سال ۱۲۲۰ قمری (دوران فتحعلیشاه و جنگهایش با روسها) زنده بود. وی از نقاشان آبرنگ ساز نامدار دوره خانات آذربایجان و قاجاریه بود و نیز در نقاشی گل و بوته سازی به ویژه بر جلد های روغنی و قلمدانها زبردست بود. وی نقاش برجسته دربار عباس میرزا در آذربایجان بود. « وی در نقاشی رنگ و روغن و تجسم شخصیتها بوسیله نقاشی تبحری ارزنده داشت » از آثار وی:

پرده هایی به طول ۱/۵ در یک متر از پهلوانان اساطیری که در اثر فجایع جیلولوق و کوردلوق غرب آذربایجان در جنگ جهانی اول از بین رفت.

نقاشی عمارت معروف چهار برج ارومیه که طی آن دیدار فتحعلیشاه قاجار با عده ای از فرزندان خود از ارومیه به تاریخ ۲۶ ذیحجه ۱۲۱۱ را به اندازه طبیعی نقاشی کرده بود که در انهدام عمارت چهاربرج از بین رفت.

دو پرده نقاشی از بیگلربیگی ارومیه که امروزه در دست اخلاف وی موجود می باشد.

الهوئردی از عباس میرزا حکمران آذربایجان نیز نقاشی کشیده و در آن از رقم « شبیه نایب السلطنه عباس میرزا دام اقباله، رقم کمترین الله وئردی افشار ۱۲۳۶ » استفاده کرده است. این پرتره تمام قد که در موزه هنرهای شرقی مسکو نگهداری می شود با رنگ روغن بر روی بوم اجرا شده است. در این پرتره، عباس میرزا با عمامه قرمز رنگدر پوشش آبی تیره مزین به یاقوت و مروارید، بازوبندهای الماس نشان، یک شال بر دور کمر و عصایی در دست چپ دیده می شود. پرتره دارای دارای شناسنامه ای است که در آن به خط نستعلیق نوشته شده است: « شبیه نایب السلطنه دام اقباله »

سبک کار نقاش در این اثر، آدل آدامووا را به این نتیجه رسانده است که پرتره آبرنگ عباس میرزا که او را در برابر منظره ای در حالی که روی صندلی نشسته است نشان می دهد اثر این هنرمند است. این اثر فاقد امضا در موزه آرمیتاژ نگهداری می شود .

دومین پرتره امضا شده توسط الله وردی افشار، عباس میرزا و سربازانش را سوار بر اسب در یک فضای باز نشان می دهد. نام شخصیت های اصلی این نقاشی به خط نستعلیق در بالای سرشان نوشته شده است: مانند « شبیه نایب السلطنه، عباس میرزا در سن بیست و هشت سالگی » و « امیرخانقاجار، ابراهیم خان، محمدباقرخان ». عباس میرزا باتومی را بلند کرده و از نیروهای سواره نظام و پیاده نظام خود سان می بیند. آرایش منظم سپاهیان و خطوط هندسی بکار رفته در این اثر، در این که عباس میرزا قصد دارد نظم اروپایی حاکم بر ارتش خود را نشان دهد هیچ تردیدی را باقی نمی گذارد. پیش قراولان (رزمندگان) در مقابل اردو نسبتا کوتاه قد نمایش داده شده اند. مثل نمایش سیاهی لشکر روی تخته نقاشی .

در سال ۱۲۱۰ در زیرزمین موزه هنرهای آسیای شرقی فرانس هوپ در بوداپست نقاشی دیگری کشف شد که بیش از یک قرن در آن محل نامناسب نگهداری می شد. با زدودن گردوغبارها از این تابلو نام « رقم زد کمترین اله وردی، ۱۲۴۱ » مشخص

گردید. در بالای سرشان نامهای « شاه عباس، ولی بیگ، عبدالمومن خان» نوشته شده است. احتمال دارد این نقاشی همراه از اواخر قرن نوزدهم همراه با تابلوی « دیدار شاه طهماسب اول و همایون» در موزه بوده است. به نظر می رسد این آثار توسط روسها از تبریز خارج شده باشند .

شماری از سیاحان اروپایی از قبیل کوتز بوئه (۱۸۱۷) و بلانژه (۱۸۲۵) در کاخ عباس میرزا در تبریز نقاشیهای دیواری از ناپلئون اول و تزار الکساندر گزارش داده اند که معلوم نیست اثر کدام نقاش آذربایجانی بوده است. تاریخ تولد و فوت این هنرمند برجسته اورموی نیز نامعلوم است.

زندگی ابوالحسن نقاش باشی افشار ارومی

درباره تاریخ تولد وی اطلاع کافی نداریم ولی می دانیم وی در جوانی وارد قشون آذربایجان شده و به تدریج مدارج عالیه نظامی را طی کرد. ابوالحسن نقاشباشی افشار ارومی در فوج خوی « سرتیپ توپخانه » بوده است. گویا وی گرایشاتی به عرفان و تصوف هم داشته است. مصداق این سخن اینکه خود را در یکی از امضاهای تابلوهایش « بیچاره » و در تابلوی دیگرش بجای درج درجه سرتیپی توپخانه خود را « سرباز قدیم » معرفی می کند. وی در مهندسی نقشه برداری نیز سر رشته داشت. وی بعدها در فوج هفتم قهرمانیه اورمی و فوج سوادکوهی و فوج دهم خوی خدمت می کرد. فوج خوی در عملیات سرکوب اکراد مهاجم شیخ عبیدالله نیز شرکت داشت. وی به سبب مبادی آداب بودن به عنوان مهماندار سفرای دول خارجه عبوری از آذربایجان نیز انتخاب می شد.

ابوالحسن در سرکوب طغیان اکراد عشایر در غرب آذربایجان شرکت داشت و بنا به دستور ناصرالدینشاه قاجار تابلوهایی ۱۴ گانه از استحکامات اورمیه و کلا غرب آذربایجان را نقاشی و ترسیم نمود.

طبق نوشته های اعتمادالسلطنه « تقریباً در اواسط این سنین اربعین شمسی وفات یافت». اگر گفتار وی درست تفسیر شود ابوالحسن اُرموی در اواسط ۴۰ سالگی و در سال چهلیم سلطنت ناصرالدین شاه، یعنی ۱۳۰۴ق/ ۱۲۶۵ شمسی، درگذشت. با اینحال در امضای تابلوهایش به وضوح تاریخ ۱۳۰۵ قمری دیده می شود .

ابوالحسن نقاشباشی در گل و بته سازی پیرو علی اشرف نقاش و سایر استادان مکتب صفوی و در چهره سازی نیز تا حدی تحت تأثیر نقاشان اواخر صفوی بود. قلمدان ها و جلد های کار دست او و عموی پدرش علی اشرف نقاشباشی که ذکرش رفت، بسیار به هم شباهت داشتند و تشخیص صاحب اثر فقط از روی رقم ممکن بود .

وی در تذهیب نیز دستی پرتوان داشت. وی در نقاشی گل و بوته و پرند شفیع عباسی ثانی به شمار می رود.

آثار وی در سه شاخه

الف) قلمدانها

ب) قابهای آینه‌ای

ج) جلد و جعبه در موزه های مختلف ثبت شده است.

عزیزخان سردار مکر، آثار او را از تبریز برای اعیان دربار تهران هدیه می فرستاد، قلمدان های ساخت او در زمان حیاتش تا ۵۰ تومان، خرید و فروش می شد که در آن دوره مبلغ بالایی بود.

آثار:

آثار رقم‌دار و تاریخ‌دار بازمانده از او بسیار نادر و انگشت‌شمار است، اما همین شمار اندک که بیشتر بین سالهای ۱۲۷۰-۱۲۹۶ ق ساخته شده وی را در زمره هنرمندان برجسته سده ۱۳ ق آذربایجان و ایران قرار می‌دهد.
«از آثار او :

قلمدان روغنی گل و مرغ نفیس عالی که به طرز بدیع و پرامتیازی نقاشی شده، با رقم: « ابوالحسن افشار ارومیه ۱۲۸۰ »
قلمدان سالم و پراذین گل و مرغ بی‌همتا، که با رنگهای روشن تصویر شده است و چنین رقم دارد: « ابوالحسن افشار ارومیه »
موجود در یک مجموعه خصوصی آمریکا
اثری آبرنگی با رقم: «هو، ابوالحسن افشار سرباز قدیمی، به تاریخ ۱۲۹۶» که در آن دو مرغ در نهایت استادی بر روی شاخه درختی تصویر شده است

قلمدان گل و بته به سبک اواخر صفوی، با رقم: «کمترین ابوالحسن»

یک عدد جلد عالی گل و برگ افشان و ریز که در زمینه‌ی مشکی، با طلا اندود شده با: «رقم ابوالحسن افشار ارومیه ۱۲۷۰. »
قلمدان روغنی با نقوش گل و بوته که به دستور شجاع الدوله از روی آثار عموی خود، علی اشرف، نسخه برداری نموده است، با رقم کمترین ابوالحسن افشار ارومی ۱۲۷۳؛

تصویر سیاه قلم تمام قد حاجی علی خان حاجب الدوله مقدم مراغه ای با کادر بیضی؛ در یکی از مجموعه های خصوصی تهران
قلمدان روغنی پرکاری با گل و بوته هایی با رنگ های روشن با رقم ابوالحسن افشار ارومیه.

قلمدان لاک، ابوالحسن افشار ارومی (شماره اموالی: ۲۸۵۵)، شماره ثبت ۵۶۹، مورخ ۱۱/۵/۱۳۹۶ (مجموعه نیاوران)
تنها اثر رقم‌دار وی کتاب خطی، و تصویری، زیبایی است که در مورد جغرافیا نگارش یافته و چهارده اثر در موضوعات مختلف دارد .

در برابر یکی از ترسیمات، به خط شکسته‌ی زیبا چنین رقم نهاده: «ابوالحسن چاکرزاده ابن مرحوم علی نقی افشار ۱۳۰۵».

۱۴ قطعه تابلو از قلاع و کوهها و منظر اطراف اورمیه در غرب آذربایجان (موضوع کتاب حاضر)

می دانیم در دوره قاجاریه نقاشی ها پیام سیاسی داشتند و علاقمندی شخص ناصرالدینشاه به نقاشی و طراحی و از دیگر سو اهمیت دادن به امنیت پایدار اورمیه به عنوان قلعه مستحکم غرب آذربایجان سبب شد تا تابلوهای ۱۴ گانه از قلعه های نظامی اورمیه ترسیم گردد .

علت ترسیم نقاشی های ۱۴ گانه : تامین امنیت پایدار در اورمیه با سرکوب عشایر

پس از سرکوبی قاطع طغیان شیخ عبدالله شمزینی در سال ۱۲۹۷ق/ ۱۸۸۰م و قلع و قمع عشایر کرد شورشی، حسن بیگ دشتی برادرزن شیخ عبدالله که در طغیان عمومی اکراد شیخ عبدالله نقش فعالی داشته دوباره قلع و قمع نموده بار دیگر در دهات و روستاهای اطراف اورمیه آتش هرج و مرج را مشتعل ساخت .

بدستور حاکم اورمیه امامقلی میرزا پسر ملک قاسم میرزا، حسنعلی خان گروسی امیرنظام ملقب به سالار لشکر، پیشکار ولیعهد و والی آذربایجان و فرمانده قشون آذربایجان، با فوج افشار برای مقابله با نیروی حسن بیگ عازم ترگور و دشت شد و پس از جنگ مختصر او را با پسرانش که یکی از آنها حسو نام داشت گرفتار و روانه اورمیه ساخت . سالار لشکر که مردی رئوف بود از مجازات حسن بیگ و پسرانش خودداری کرده به حبس نظری آنان اکتفا کرد. سپس مقرر داشت که آنها در اورمیه بمانند و برای گذراندن زندگی نیز مستمری ثابتی دریافت دارند. حسن بیگ به این تصمیم رضا داد ولی حسو بیگ فرزند او که خود را از سایرین دلیرتر می دانست مخفیانه فرار کرد و در قریه جرمی به شرارت پرداخت.

جهانسوز میرزا حاکم جدید اورمیه نیرویی برای دفع حسوبیگ فرستاد ولی حسو بیگ از جرمی گریخت. جهانسوز میرزا برای تامین امنیت منطقه از گزند اشرار مقرر داشت جمعی سرباز در جرمی بمانند. ولی حسوبیگ در یکی از شبهای سرد زمستانی غفلتاً بر سربازان تاخت و آنها را از قلعه جرمی بیرون راند. این اقدام باعث شد که از طرف ناصرالدینشاه دستور اعدام سربازان و عزل جهانسوز میرزا از حکومت اورمیه صادر شود. بجای جهانسوز میرزا نیز معتمدالسلطان به این مقام انتخاب شد.

حسنعلی خان گروسی سالار لشکر که اعدام سربازان را تنبیه شدیدی می دانست عریضه ای به حضور ناصرالدینشاه نوشت و توانست حکم اعدام را به مجازاتی خفیفتر مبدل نماید. از دیگر سو سالار لشکر هم معتمدالسلطان را برای دفع شر حسوبیگ با نیروی مجهزی به ترگور و دشت فرستاد. این قشون، حسوبیگ را دستگیر و به اورمیه آورد و چون او را از شرارتهای گذشته پشیمان دید از شاهنشاه عفو او را خواستار گردید و چون پذیرفته شد مقام ایلخانی گری ترگور و دشت را به او سپرد و به این ترتیب شراره های فتنه و آشوب شیخ عبدالله و اعوان و انصارش برای همیشه خاموش گردید .

با توجه به شواهد و قرائن، تابلوهای چهارده گانه این کتاب براساس تاریخ ربیع الاول ۱۳۰۵ ق و اطلاعات مندرج در آن، به دستور مستقیم ناصرالدینشاه که ید طولایی در نقاشی داشت اندکی پس از عملیات سرکوب و بازگرداندن حسوبیگ به دامن دولت قاجاریه، نقاشی و ثبت گردیده است .

عناوین نوشته شده این تابلوها بدین شرح است:

نمره اول قریه کلهر عظیم بیگ، ابوالحسن ابن مرحوم علینقی در سنه تنگوز ئیل ماه جمادی الاولی سنه ۱۳۰۵

نمره دوم قریه طولی محال دشت خالصه، ابوالحسن خانه زاد ابن مرحوم علینقی

نمره سیم گردنه و قراول خانه مشهوره به شلنک مابین جرمی و طولی، ابوالحسن غلامزاده ابن مرحوم علینقی

نمره چهارم جرمی رو به شرق و قلعه تازه بسیار محکم خان حاکم، ابوالحسن سرباز فوج هفتم قهرمانیه ابن مرحوم علینقی

نمره پنجم قبله جرمی و قلعه مخصوص و راه کاتونا که سرحد روم است، ابوالحسن آقا سرباز قدیم فوج سوادکوهی ابن مرحوم علینقی

نمره ششم کوه شهیدان و خرابه های بدکار که از قله شمشه تپه سی نمایان است، ابوالحسن خانه زاد مهماندار سابق رالین سن صاحب وزیر مختار انگلیس در شهر جمادی اول ۱۳۰۵

نمره هفتم رو به مغرب بدکار و کلیسای پیررشت و سنگرهای اکراد، ابوالحسن افشار سرباز فوج دهم خوی ابن مرحوم علینقی

نمره هشتم کوه شمشه تپه سی رو به شمال، ابوالحسن خانه زاد ابن مرحوم علینقی

نمره نهم قلاع پیررشت مابین جرمی و بدکار رو به مغرب، ابوالحسن خانه زاد و ذره بیمقدار مهماندار سابق مسیو چرو می وزیر مختار ایتالیا ابن مرحوم علینقی

نمره دهم مابین جرمی و بدکار کوه خلیل میربهاءالدین مشهور است، ابوالحسن غلام ابن مرحوم علینقی

نمره یازدهم مراجعت از جرمی قریه موانه ملکی خسروخان سرتیپ، چاکرزاده فدوی ابوالحسن افشار ابن مرحوم علینقی

نمره دوازدهم قلعه هلاکوخان مشهور به گوگرچین قلعه، ابوالحسن چاکرزاده ابن مرحوم علینقی

نمره سیزدهم ایضا قلعه هلاکوخان از توی دریا، ابوالحسن افشار ابن مرحوم علینقی

نمره چهاردهم قلعه گوگرچین قلعه مراجعت از قلعه هلاکوخان، ابن مرحوم علینقی

حالیه تابلوهای نقاشی فوق در اختیار کتابخانه مجلس ملی ایران (مجلس شورای اسلامی فعلی) بوده و به نام « جغرافیا با ۱۴

تابلو نقاشی از ابوالحسن افشار» به شماره ۶۲۸۹۵ و شماره قفسه شماره ۴۰۷۴ ثبت می باشد. در شناسنامه کتاب سال ۱۳۰۵ قمری نیز قید شده است.

تقریباً بیست سال بعد از ترسیم این نقاشی ها و با آغاز قرن بیستم و شروع تلاطمات سیاسی- اجتماعی، آذربایجان مشروطه‌خواهی را انتخاب و با تاسیس انجمنها و تقسیم آنی قدرت بین ملت-دولت، ناامنی کل آذربایجان و خصوصاً مناطق عشایریست غرب آذربایجان را دربرگرفت. ده سال بعد از مشروطیت نیز فلاکتهای جنگ جهانی اول موسوم به فجایع جیلولوق هستی را از اورمی، سلماس، خوی و کل غرب آذربایجان ساقط کرده و زمینه تسلط مقطعی عشایر سیمیتقو را در منطقه حاضر نمود....

اورمیه و کل غرب آذربایجان در تابستان ۱۳۰۱ شمسی از یوغ اسارت عشایر و اکراد سیمیتقو آغاز و دوران نویی در منطقه آغاز گردید .

نقاشان برجسته افشار در دوران صفویه تا قاجاریه

از مهمترین نقاشان منسوب به افشار، صادقی بیک افشار را می توان نام برد که مسول نقاشخانه کتابخانه سلطنتی شاه عباس صفوی در قزوین بود. با تشکیل خان نشین افشار در غرب آذربایجان و انتقال ثقل سیاسی- فرهنگی ترکان افشار به اورمیه، اهمیت فرهنگی اورمیه در فرهنگ و هنر آذربایجان فزونی گرفت.

خان نشین افشار به مرکزیت اورمیه مالک سنت دیرینه و سبک مخصوص بخود در نقاشی بوده که عمده این نقاشان دارای لقب نقاش باشی بودند یکی از این نقاشان برجسته، محمدحسن افشار اُرومی مشهور به نقاش‌باشی لال از نقاشان معروف می باشد که از طرف بعضی پادشاهان قاجار به سمت نقاش‌باشی تعیین شد. نقاش باشی، رئیس نقاشان دربار و لقبی محترمانه و قابل تکریم برای کسی بود که سرآمد نقاشان است. از آنجایی که در اکثر منابع ابوالحسن نقاش‌باشی با محمدحسن نقاش‌باشی لال اشتباه گرفته می شود لازم دانستم درباره وی نیز در اینجا مطالبی بیایم.

محمدحسن نقاش‌باشی مشهور به لال متولد اورمیه و منسوب به طایفه دولتمند افشار می‌باشد. وی بعدها از اورمیه به تبریز مرکز ایالت آذربایجان و ولیعهدنشین قاجاریه رفت. فرستادگان فرانسوی در یادداشت‌های خود، در حین اقامت چند روزه شان در تبریز، از نقاش کر و لالی یاد کرده اند که مردی ۴۰ ساله بوده و در نقش کردن تصاویر مهارت بسیاری داشته است.

به احتمال زیاد محمدحسن نقاش‌باشی با فوت محمدشاه همراه ناصرالدینشاه به تهران رفته و لقب نقاش‌باشی دربار قاجاریه را گرفت. او ضمن استادی در تصویر سازی عمارات سلطنتی، مراسم شاهی، در شبیه سازی آبرنگ با ابوالحسن غفاری (صنیع الملک) رقابت می کرده و در نقاشی قلمدان ها و جلد‌های روغنی نیز دستی قوی داشته است. محمد حسن از دوران جوانی در مکتب شمایل نگاری نیز کار کرده و با رنگ و روغن، شمایل های قابل توجهی از حضرت محمد (ص)، حضرت علی (ع) و حسنین (ع) ساخته است.

علاوه بر نقاشی پیکرنگاری درباری، قلمدان نگاری هم انجام می‌داد. « معیرالممالک در کتاب رجال عصر ناصری می نویسد: لال بر قلمدانی میدان جنگ سالار در خراسان را نقش کرده بود که یکهزار تن جنگجو روی آن شمرده می شد. قلمدان مزبور را یکی از اروپائیان مقیم تهران به هزار و پانصد تومان خریداری کرد». به دلیل ناشنوایی او را لال یاد کرده‌اند. در رنگ روغن، کارهای روغنی (لاکی) و آبرنگ مهارت داشت و خط نستعلیق را خوش می‌نوشت. قوانین ژرف نمایی را به خوبی می‌دانست و مجالس بزمی و رزمی، به ویژه تک چهره پادشاهان و رجال معروف را با مهارت نقش می‌کرد. حالات شخصی و آرایشی صورت‌ها و نیز اشیاء زمینه را با دقت ترسیم می‌کرد.

دو پسر محمدحسن خان به نامهای آقا بیگلر و ابوالفیض، هم نقاش شده بودند .
با تلاش‌های محمدحسن نقاش باشی، رشته نقاشی در دارالفنون تهران دایر شد. میرزا علی‌اکبرخان مزین الدوله (۱۲۲۲- ۱۳۱۱ش) مشهور به نقاش‌باشی از نخستین شاگردانی بود که در ۱۲۴۸ش برای تحصیل به اروپا اعزام شد و در مدارس عالی پاریس نقاشی و موسیقی فرا گرفت. پس از بازگشت از ۱۲۶۴ با تأسیس رشته نقاشی و تئاتر در دارالفنون، به آموزش افراد حتی معلولان اهتمام داشت.

از جمله آثار محمدحسن خان نقاش‌باشی:

تصویر فتحعلی شاه قاجار نشسته بر تخت سلطنتی (۱۲۳۴ق)

تصویر محمدشاه قاجار (۱۲۶۱ق)

پرده رنگ روغنی ناصرالدین شاه (۱۲۷۶ق) با ارتفاعی حدود ۱۱۷ سانتی متر و عرض نزدیک به ۷۹ سانتی متر است (در اردیبهشت

۱۳۹۱ در کریستی لندن به فروش رفت)

شاهزاده و پسرک نیمه برهنه

شاهزاده ایستاده با تفنگ

شیخ صنعان و دختر ترسا

جوان بلندقامت

دو جوان در میان گل ها.

قلمدان مشهور که دو صفحه بهشت و دوزخ و جنگ ناپلئون کار آنمرحوم است و باقی آن ناتمام مانده بود. باقی مانده را که

جنگ هرات است با این صفحه و بعضی فقرات دیگر باتمام رساند جلایر. راقمه العبد مصور المذکور فی یوم یکشنبه ۸ شهر

شعبان قلمدان لاکي، احتمالاً قسمت بالا بهشت و دوزخ و یک طرف جنگ ناپلئون در سال ۱۸۳۵ میلادی توسط مرحوم نقاشباشی لال (شاید محمد حسن افشار) نقاشی شده. طرف دیگر و قسمت زیرین توسط اسماعیل جلایر، تکمیل شده است.

بانوی جوان با جامه آبی رقم محمد حسن افشار (نقاش باشی)، ۱۲۵۴ قمری

تابلوی میدان مشق (طول ۴ متر و ۵۰ سانتیمتر) عرض ۲ متر و ۲۰ سانتیمتر))، صحنه بازدید ناصرالدین شاه قاجار را به همراه ولیعهد و میرزا حسین خان سپهسالار. بازدید ناصرالدین شاه از قشون به همراه ولیعهد و سپهسالار تفاوت ابعاد شخصیت های اصلی با دیگر افراد حاضر در میدان مشق اولین موردی است که هنگام روبرو شدن با این تابلوی بزرگ مشخص است. در این روش شخصیت های اصلی با ابعادی بزرگتر نسبت به دیگر افراد با درجه های اجتماعی و موقعیت پایین تر رسم می شوند که به آن پرسپکتیو مقامی گفته می شود. در پرداخت چهره و بدن و لباس ها ریزه کاری ها و پرداخت های کاملی انجام می شود. ناصرالدین شاه و ولیعهد مظفرالدین میرزا در یک طرف نزدیک به یکدیگر قرار گرفته اند و در سمت دیگر سپهسالار. در میدان مشق نیروهای نظامی به همراه دسته های موزیک در حال تمرین و رژه دیده می شوند. نقاش سعی کرده تمامی تمرینات قشون را در تابلو بگنجاند. نظم و تمرین را به خوبی می توان دید به خصوص شلیک توپ ها به تحرک تابلو افزوده است. با این حال سه شخصیت اصلی همیشه و همه جا حضور دارند و از چشم ما دور نمی شوند. در پس زمینه اثر کوه های اطراف تهران و ابرهایی پراکنده به تصویر کشیده شده اند که این فضا عمق میدان بیشتری به اثر بخشیده است.

تصویر این سه شخصیت، بسیار بزرگ و در برابر آن ها سپاهیان و دیگر اجزای قشون به تناسب کوچک تر ترسیم شده اند. گروه های پیاده نظام، توپچی ها و دسته های مارش در بخش های گوناگون به چشم می آیند. هر سه شخصیت اثر، لباس های نظامی و شمشیرهای مرصع نشان با مدال های نظامی دربردارند. شاه قاجار کلاه شاهی بر سر دارد و کمر بند و شمشیر مرصع بسته است. لباس ولیعهد اما کاملاً به لباس سپهسالار شباهت دارد. نقاشی میدان مشق، به محمدحسن افشار ملقب به نقاش باشی و لال باشی منسوب است.

کریمزاده تبریزی نیز در ذیل آثار محمدحسن افشار نقاشباشی لال، از شهنشاه نامه ای نام میبرد که به نام فتوحات خاقان اعظم در حراج ساتبی (Sotheby) لندن در سال ۱۹۸۱ به فروش رفته است. این نسخه شهنشاهنامه سروده صبا است که محمدحسن افشار آن را تصویر کرده است؛ اما چون تاریخ نسخه اعلام نشده نمیتوان آن را با نسخه آتی الذکر ملک به شماره ۵۹۹۸ که آن هم کار محمدحسن افشار است، مقایسه کرد. اغلب نسخه های شهنشاهنامه را محمدحسن افشار تصویرگری کرده است. بیشترین تصویرها نیز در نسخه موزه بریتانیا (۳۸ تصویر) کشیده شده است.

بیگلرخان افشار پسر محمدحسن خان افشار نقاشباشی

آقا بیگلر افشار ملقب به بیگلرخان پسر محمدحسن خان افشار نقاشباشی. از پدر خویش درس نقاشی آموخته و در آبرنگ و تصویر و چهره‌پردازی ماهر بود. از آثار رقم‌دار وی می‌توان شمرد:

تصویر خدا قلی‌بیک یاور توپخانه است، با رقم: "کمترین آقابکر ولد عالیجاه محمد حسن آقای نقاشباشی لال افشار فی شهر شوال ۱۲۶۳" که در ۱۹۷۸ م. در لندن به فروش رسید.

عمل بنده چاکرزاده ظل‌الیه، بیگلر نقاش باشی لال ۱۲۷۲

شبیه امام قلی‌خان سرتیپ افشار در سی‌وهفت سالگی، با رقم: "آقا بیگلر نقاش سنه ۱۲۷۷"

صورت سرکار مقرب الخاقان خداوندگاری فتح‌الله خان سرتیپ دام اجلاله، با رقم: "عمل ابوالفیض ابن محمد حسن خان نقاشباشی افشار... فی شهر ربیع‌الثانی سنه ۱۲۷۷"

هو- فتبارک اله احسن الخالقین، رقم کمترین مقدار بنده درگاه خلیق امیدگاه بیگلر آقا ولد الصدق عالیجاه مجدت همراه مقرب

الحضرت السلطانی، محمدحسن خان نقاش‌باشی افشار در شهر شوال در ولایت ارومی مصور گردید سنه ۱۲۷۷

رقم کمترین ذره بیمقدار آقا بیگلر، پسر محمدحسن خان نقاش‌باشی افشار سنه ۱۲۷۹

صورت میرزا علی خان در سی‌ویک سالگی، با رقم: "عمل عالیجاه بیگلرخان لال نقاش‌باشی افشار سنه ۱۲۸۴".

زین‌العابدین افشار

از نقاشان هنرمند دوره قاجاریه است. وی در نقاشی قلمدان و قاب آئینه مهارت داشته و کارهای ممتاز از خود بجای گذارده است. در زمان فتح‌علیشاه می‌زیسته و قاب آئینه‌یی در موزه کتابخانه مجلس به رقم او موجود است که اثری نفیس به شمار می‌رود.

در خاتمه لازم است از آقای خلیل مستوفی که پاره‌ای از اطلاعات مفیده و ارزنده درباره تابلوهای مورد بحث را در اختیار اینجانب قرار دادند تشکر نمایم.

دکتر توحید ملک زاده دیلمقانی

اورمیه- تیرماه ۱۴۰۰

مآخذ

اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان، المآثر و الآثار، تهران، ۱۳۴۸ ش

سهیلی خوانساری، احمد، «پنج ابوالحسن نقاش در یک قرن»، هنر و مردم، ۱۳۵۵ ش، شم ۱۶۹، ۱۷۰

کریم‌زاده تبریزی، محمدعلی، احوال و آثار نقاشان قدیم ایران، لندن، ۱۳۶۳ ش

- ملک زاده دیلمقانی، توحید، آذربایجان در جنگ جهانی اول یا فجایع جیلولوق، تبریز نشر اختر، ۱۳۸۴
- آژند، یعقوب، مکتب نگارگری اصفهان، انتشارات سازمان چاپ و انتشارات، تهران ۱۳۹۳
- چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدینشاه، جلد اول، المآثر والآثار به کوشش ایرج افشار، ۱۳۶۲
- حسن انزلی در کتاب اورمیه در گذر زمان تهران، ۱۳۷۸
- علاءالدین تکش (بیگلریگی) شیخ عبیدالله و امیرنظام گروسی، ارمغان سال ۵۹، شماره ۱۱ و ۱۲، ۱۳۵۶
- کله‌ر، محمد، جستاری پیرامون جنبش شیخ عبیدالله شمیدینی (۱۲۹۷/۱۸۸۰)، انتشارات پردیس دانش تهران، ۱۳۹۳
- ادیب‌الشعرا، میرزا رشید، تاریخ افشار، به تصحیح پرویز شهریار افشار و محمود رامیان، تبریز، ۱۳۴۶
- روح الله عباس‌خانی، سیر تطور هنر در آذربایجان، انتشارات سروش، تهران ۱۳۸۲
- فلور، ویلیام، نقاشی دیواری در دوره قاجار، ترجمه علیرضا بهارلو، انتشارات پیکره، ۱۳۹۵
- عبدالرفیع حقیقت، تاریخ هنرهای ملی و هنرمندان ایرانی چاپ اول ۱۳۶۹، شرکت مولفان و مترجمان
- مصطفی رستمی در مقاله «نقش نمادین عشق در بر جلد‌های عصر قاجاریه» دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی،
- پاییز زمستان ۱۳۸۷، شماره نهم
- دهقان، علی، سرزمین زرتشت، ۱۳۴۸
- بابایی نیلویی، علی، نام آوران اورمیه، انتشارات اختر، تبریز، ۱۳۹۴
- عقلمند، پرویز، مشاهیر علمی و فرهنگی آذربایجان غربی، انتشارات قصیده سرا، ۱۳۸۵
- کاویانپور در کتاب تاریخ اورمیه چاپ ۱۳۷۸ ص: ۴۸۱-۴۸۲
- تاریخ رضائیه، انتشارات آسیا تهران، ؟
- حسن انزلی، اورمیه در گذر زمان تهران، ۱۳۷۸، چاپ دوم ۱۳۸۴
- دهقان، علی، سرزمین زرتشت، ۱۳۴۸
- انور چنگیزاوغلو و آیدین افشار، تاریخ ایل افشار، ترجمه: پرویز زارع شاهمرسی، انتشارات یاز اورمیه ۱۳۹۴
- سانتو، ایوان، الله وردی افشار نقاش دربار عباس میرزا، ترجمه محدثه هاشمیلر، فصلنامه تاریخ اندیش، سال سوم، شماره ۹، بهار

تصاویر

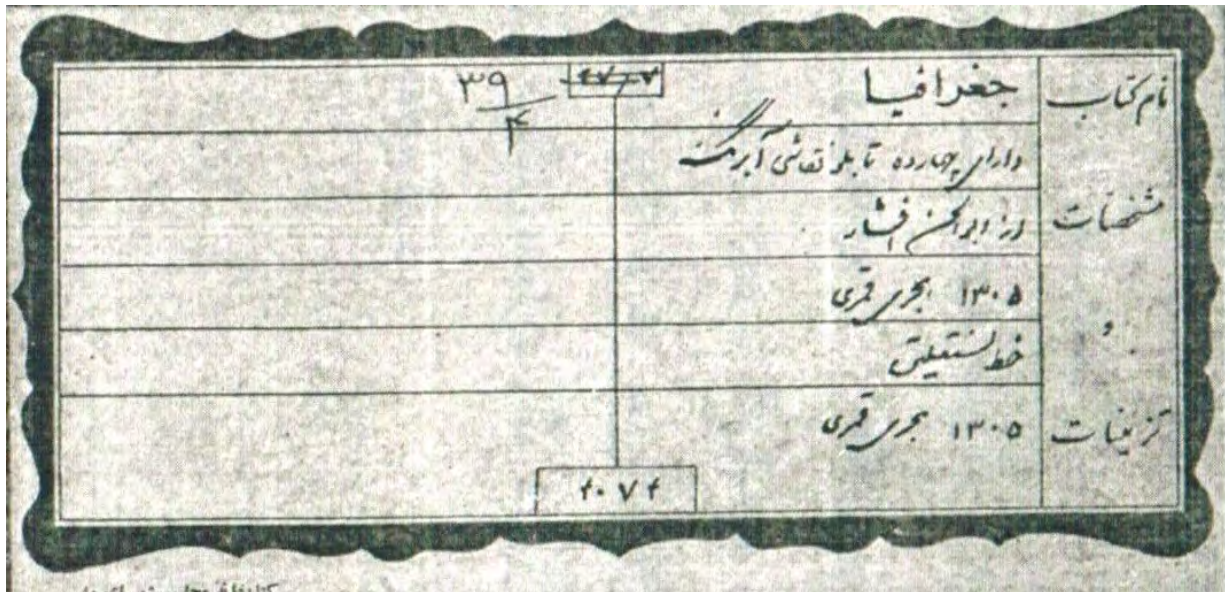

تصویر ۲- قاب آینه، کار علی اشرف، با رقم «رقم کمترین علی اشرف» ۱۱۶۶. مجموعه ناصرخلیلی، لندن.

تصویر ۱- قاب آینه، کار علی اشرف، با رقم «ز بعد محمد علی اشرف است». مجموعه ناصرخلیلی، لندن.

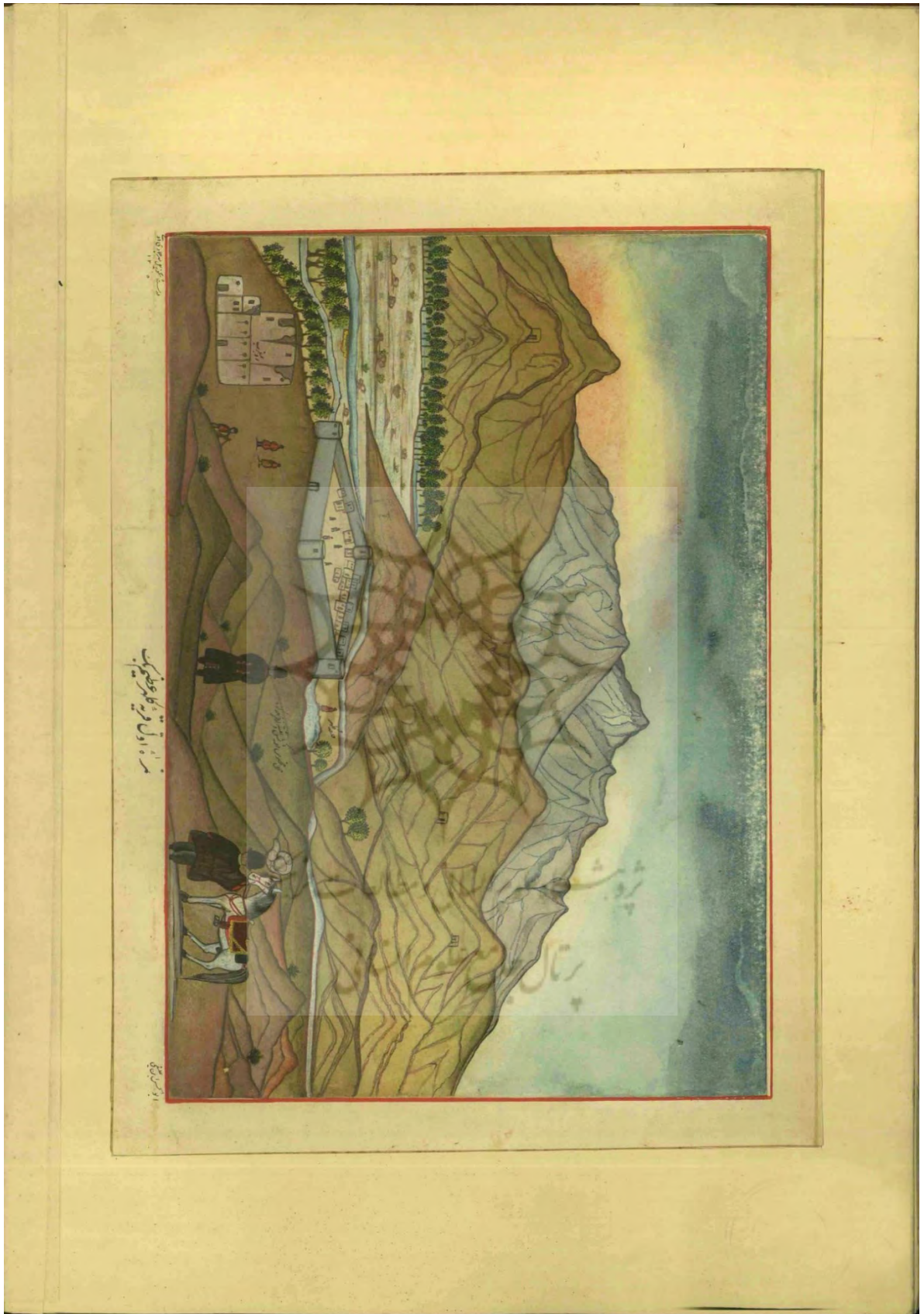

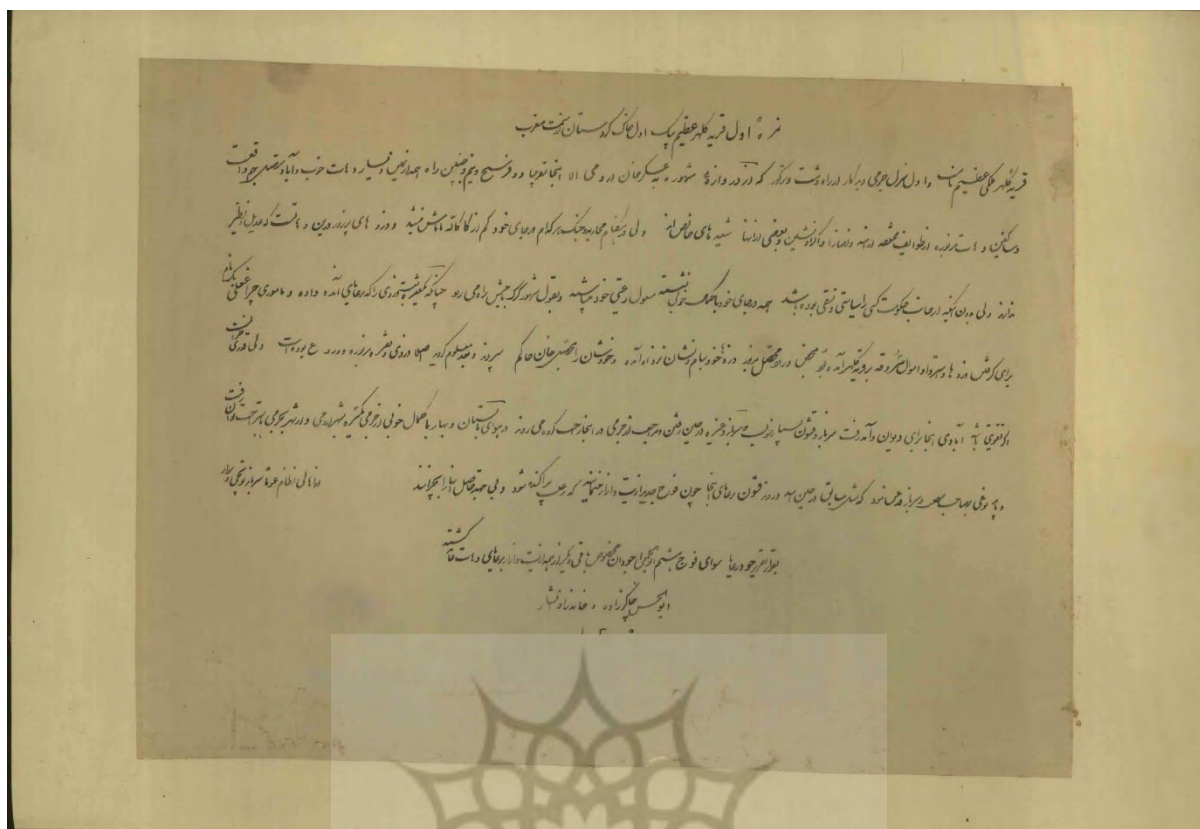
عباس میرزا: اثر الهوردی نقاش

۱۴ نقاشی

از قلاع اطراف اورمیه

نمره اول قریه کلهر^۱ عظیم بیگ اول خاک کردستان^۲ از سمت مغرب

قریه کلهر ملکی عظیم نام است و اول منزل جرمی^۳ و بدکار^۴ از راه دشت^۵ و ترگور^۶ که از دروازه مشهوره به عسگر خان^۷ ارومی الی اینجا تقریباً دو فرسخ و نیم و چنین راه همه از یمین و یسار دهات خوب و آباد متصل به هم واقع است و ساکنین دهات مزبوره از طوایف مختلفه ارامنه و نصارا^۸ و اکرادنشین و بعضی از آنها شیعه های خالص اند ولی در هنگام محاربه و جنگ هر

^۱ روستای کلهر Kəlhər به مختصات طول جغرافیایی ۴۴ درجه و ۵۳ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۳۶ دقیقه با ارتفاع متوسط ۱۴۹۰ متر در ۱۵/۵ کیلومتری غرب اورمیه یکی از روستاهای دهستان روضه چای، از دهستانهای اورمیه از جاده انهر به غرب می باشد. دره علی پنجه سی در یک کیلومتری شمالشرقی این روستا قرار دارد. فرهنگ جغرافیایی آبادیهای استان آذربایجان غربی شهرستان اورمیه، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران ۱۳۸۵ ص: ۳۵۹ همچنین ماده کلهر در: بابایی نیولویی، علی، دایره المعارف آبادیهای بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵

^۲ در آذربایجان در افواه عمومی به مناطق که اکراد و ارامنه می زیند کردستان و ارمنستان گفته می شد. این کلمات به هیچ وجه سندیت اداری و رسمی ندارد.

^۳ Cermi

^۴ Bedkar

^۵ دشت یکی از محالات غرب شهرستان اورمیه به مرکزیت روستای راژان

^۶ ترگور Tərgəvər یکی از محالات غرب اورمیه به مرکزیت روستای ماوانا

^۷ یکی از هفت دروازه اورمیه به طرف سلماس، مسمی به نام عسگرخان افشار اورمی دیپلمات و سردار اورمی، سفیر فتحعلیشاه در دربار ناپلئون امپراتور فرانسه، مسیر اورمیه به بیلاقات کوهستانهای غرب اورمیه از این دروازه بوده و بی جهت نیست که اکثر حملات عشایر از این دروازه صورت می گرفت.

^۸ نصارا مسیحیان آذربایجان هستند که حین جنگ جهانی اول توسط میسیونهای اروپایی و آمریکایی به آشوری/آسوری تغییر نام یافتند. این مردمان خودشان را سریانی می نامند.

کدام در جای خود کم از کاکالّه ماماش^۹ نیستند و دزدهای پر زور در این دهات است که عدیل و نظیر ندارند ولی بدون اینکه از جانب حکومت کسی را سیاستی و نسقی بوده باشد همه در جای خود با کمال خوبی نشسته مشغول رعیتی خود می باشند و به قول مشهور گرگ با میش راه می رود. چنان که یک فقره نسبت دزدی را که به رعایای آن ده داده و مأموری چراغعلی بگ نام برای گرفتن دزدها و استرداد اموال مسروقه بر قریه کلهر آمده بود به محض ورود محصل مزبور دزدها خود به نام و نشان نزد او آمده و خودشان را به محصل خان حاکم سپردند و بعد معلوم گردید اصلاً دزدی و فقره مزبوره دروغ بوده است. ولی قدری خراب است. اگر تقویتی باشد آبادی اینجا برای دیوان و آمد رفت سرباز و قشون بسیار خوب است که سرباز و غیره در حین رفتن و مراجعت از جرمی در اینجا راحت کرده می روند. در هوای تابستان و بهار با کمال خوبی از جرمی یکسره به شهر ارومی و از شهر به جرمی به استراحت توان رفت و باید نوعی به صاحب منصب و سرباز قدغن نمود که مثل سابق در حین آیند و روند قشون به رعایای اینجا چون فوج جدید اذیت و آزار نمایند که رعیت پراکنده شود و بی جهت حاصل آنها را بچرانند. از اهالی نظام عموماً سرباز توپچی و سوار به قرار تقریر خود رعایا سوای فوج هشتم ابوابجمعی آجودان مخصوص باقی دیگر از همه اذیت و آزار به رعایای دهات عاید گشته. ابوالحسن چاکرزاده و خانه زاد افشار ۱۳۰۵

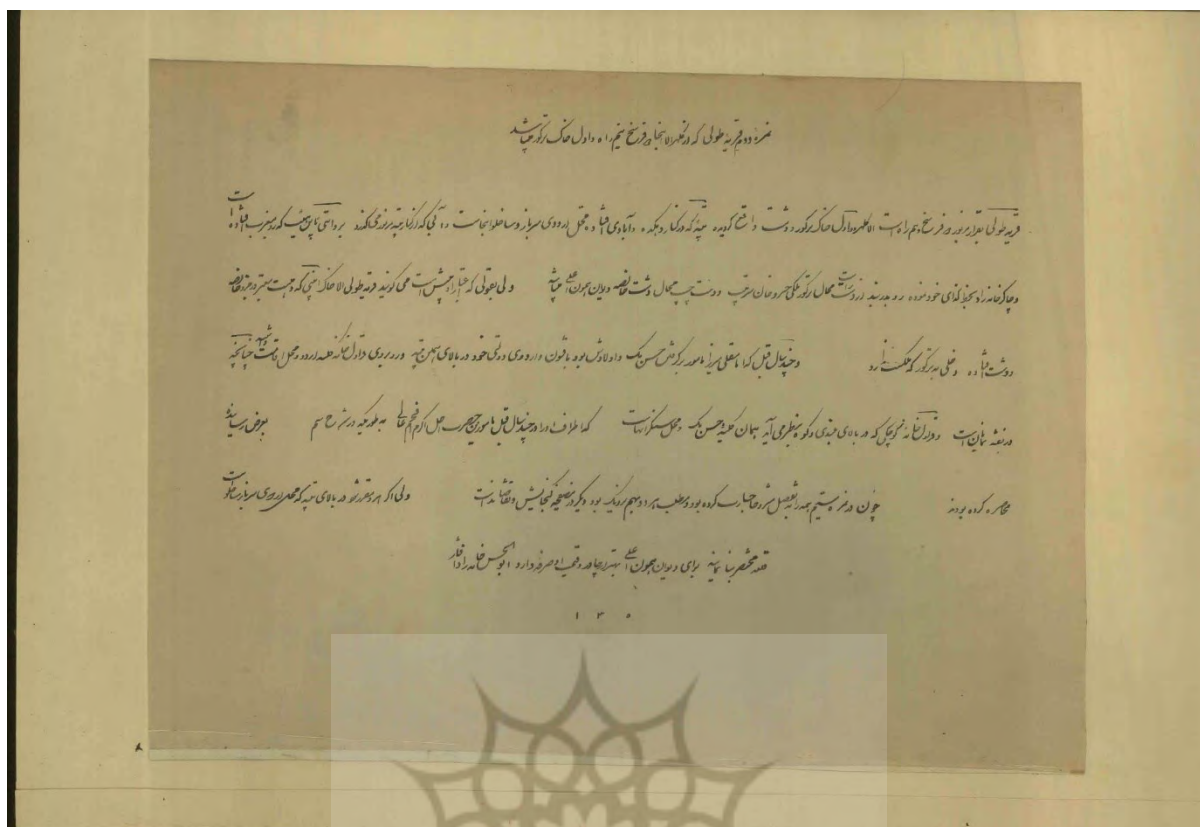
توضیحات نقاشی:

در بالای تابلو نمرة اول قریه کلهر عظیم بیگ نوشته شده است. تابلو نشاندهنده موقعیت چهارگوش قلعه کلهر می باشد. با کوههای برافراشته و روخانه روضه چایی که از پای آن می گذرد. در کوهها سه محل پاسگاه هم دیده می شود. در زیر تابلو امضای ابوالحسن ابن علینقی به تاریخ تنگوز ایل جمادی اولی ۱۳۰۵/ دیده می شود.

^۹ طایفه‌ای از عشایر که هر از چند گاهی به قصد یغما و تاراج اموال اهالی اورمیه لشکرکشی می کردند.

نمره دوم قریه طولی^{۱۰} که از کلهر الی اینجا دو فرسخ نیم راه و اول خاک ترگور^{۱۱} می باشد.

قریه طولی به قرار مزبور دو فرسخ و نیم راه است الی کلهر و در اول خاک ترگور و دشت واقع گردیده. تپه ای که در کنار دهکده و آبادی افتاده محل اردوی سرباز و ساخلو اینجاست و آبی که از کنار تپه مزبور می گذرد به روایتی به این هیئت که رو به مغرب افتاده است و چاکر خانه زاد به خط کدای خود نموده رو به دریند از دست راست محال ترگور ملکی خسروخان سرتیپ^{۱۲} و دست چپ محال دشت خالصه دیوان همیون اعلی می باشد. ولی به قولی که اعتبار او بیش است می گویند قریه طولی الی خاک انبی^{۱۳} که دهی است معتبر در جزو خالصه و دشت افتاده دخی به ترگور که ملک است ندارد و چند سال قبل که امامقلی

^{۱۰} روستای طولی/ تولی به مختصات ۴۴ درجه و ۴۷ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۷ درجه و سی دقیقه عرض جغرافیایی با ارتفاع متوسط ۱۷۷۰ در ۱۵ کیلومتری شمالغرب مرکز بخش سیلوانا قرار دارد. رودخانه کوسه لو/ کوسالی در ۳ کیلومتری جنوبشرق و رودخانه روضه چای در سه کیلومتری شرق آبادی جریان دارد. امروزه ۹۶ خانوار جمعیت دارد. فرهنگ جغرافیایی آبادیهای استان آذربایجان غربی شهرستان اورمیه، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران ۱۳۸۵:ص: ۱۲۵

^{۱۱} Tərgəvər

^{۱۲} خسروخان سرتیپ توپخانه فرمانده افواج هفتم و هشتم افشار، مهمترین اقدام وی سرکوبی حسن بیگ دشتی از اشار مشهور عشایر بود که دستگیر گردید. برای اطلاع بیشتر بابایی نیولویی، علی، دایره المعارف آبادیهای بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵، ص: ۸۰۶

^{۱۳} Onbi روستایی به مختصات ۴۴ درجه و ۴۶ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۷ درجه و ۳۱ دقیقه عرض جغرافیایی با ارتفاع ۱۸۸۰ متر واقع در دهستان ترگور اورمیه، فرهنگ جغرافیایی آبادیهای استان آذربایجان غربی شهرستان اورمیه، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران ۱۳۸۵ ص: ۱۱۱،

میرزا^{۱۴} مأمور بر گرفتن حسن بیگ^{۱۵} و اولادش بود با قشون و اردوی دولتی خود در بالای همین تپه و روبروی قراول خانه کلبه اردو و محل اقامت داشتند. چنانچه در نقشه نمایان است و قراول خانه کوچکی که در بالای بلندی و کوه به نظر می آید همان کلبه حسن بیگ و محل سنگر آنهاست که اطراف او را در چند سال قبل مأمورین حضرت اجل اکرم افخم عالی به طوری که در شرح سیم به عرض رسانیده محاصره کرده بودند. چون در نمره سیم همه را به تفصیل مشروحاً جسارت کرده بود و مطلب هر دو به هم نزدیک بود دیگر در این صفحه گنجایش و تقاضا نداشت. ولی اگر امر و مقرر شود در بالای تپه که محل اردوی سرباز ساخلو است قلعه مختصر بنا نمایند برای دیوان همیون اعلی بهتر از چادر و قیمت او صرفه دارد.

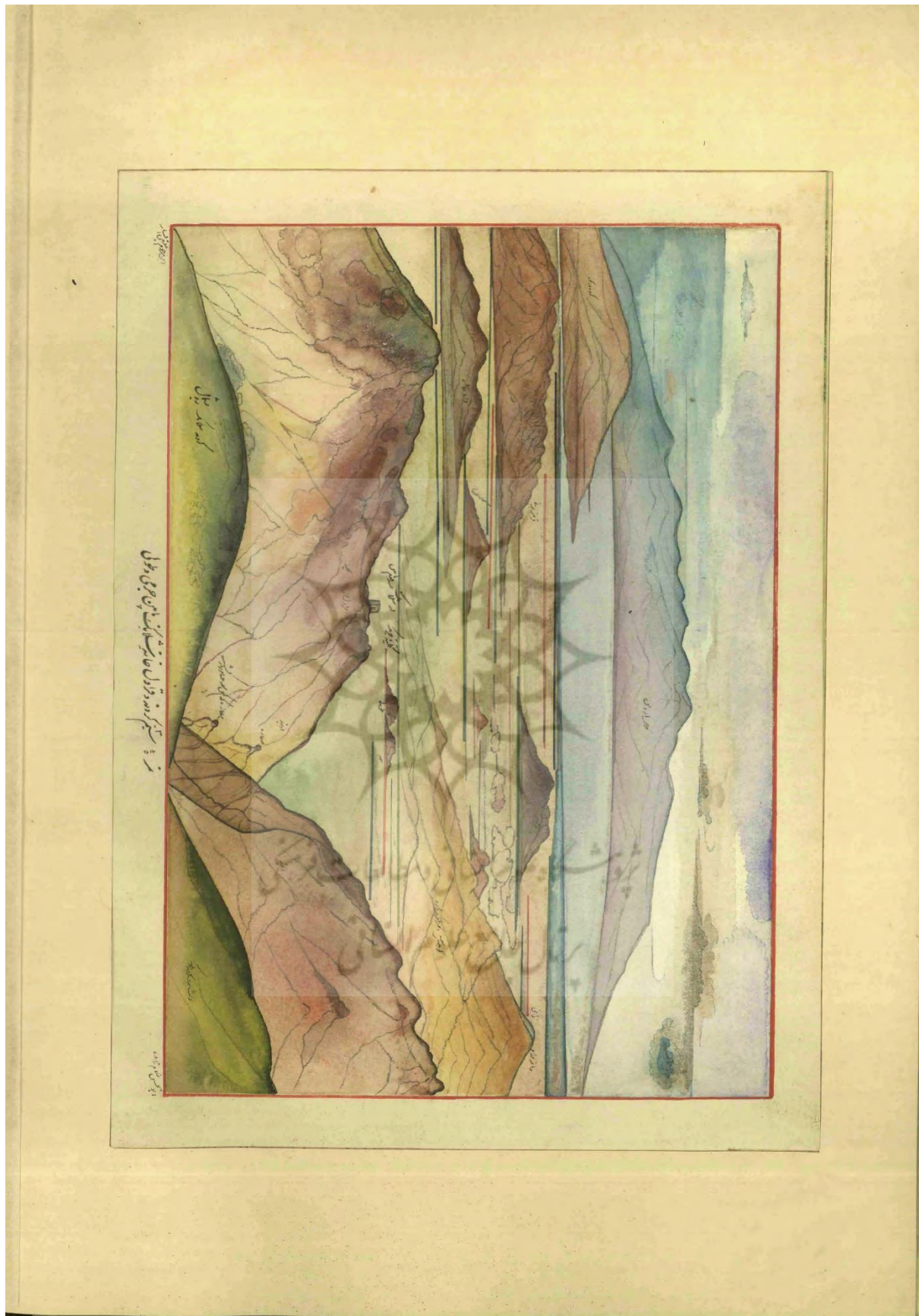
ابوالحسن خانه زاد افشار ۱۳۰۵

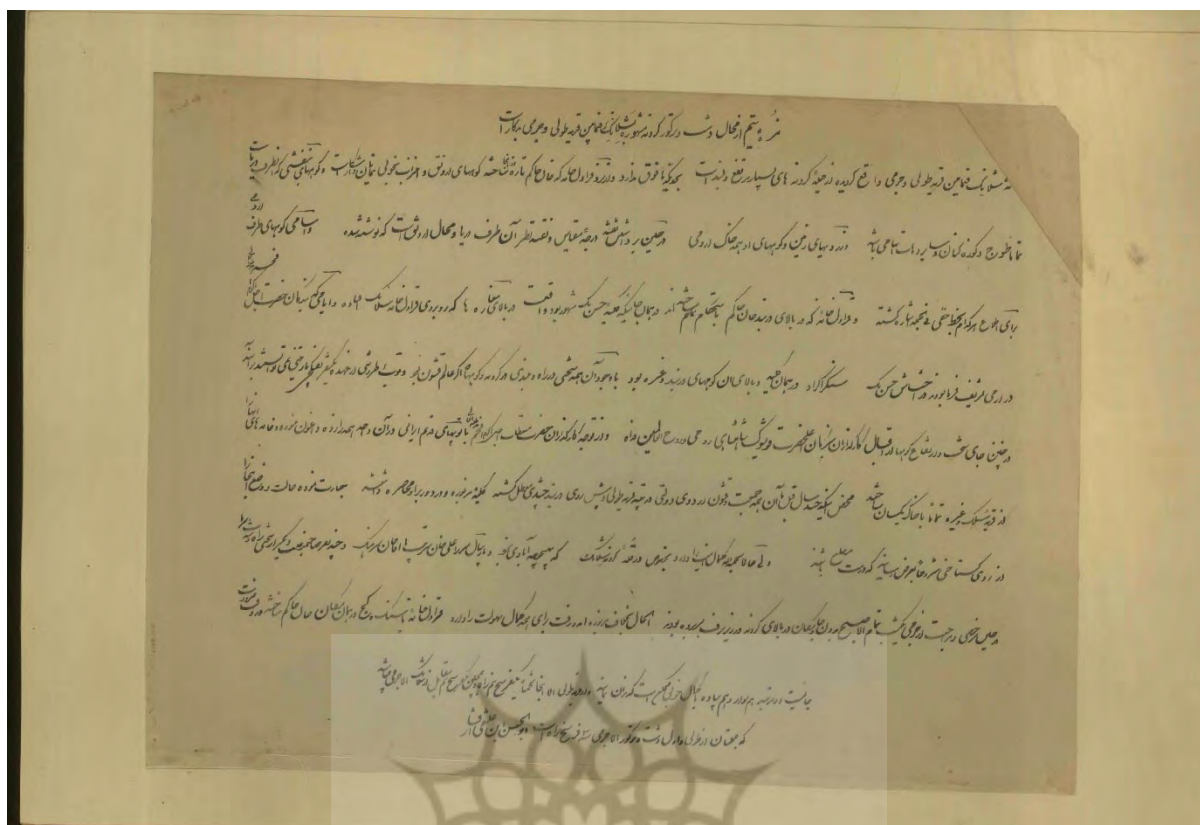

این روستا محل قتل قاچاق نبی می باشد که در فولکلور آذربایجان منعکس شده است. بابایی نیولویی، علی، دایره المعارف آبادی های بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵، ص: ۸۰۹

^{۱۴} از رجال و بزرگان اورمیه

^{۱۵} حسن بیگ دشتی برادرزن شیخ عبیدالله و برادر نورالله بیگ (از سران اردوی شیخ عبدالقادر در قتل عام مردم بیگانه میانداوب، بناب و ...) در طغیان شیخ عبیدالله شمرزینی شرکت داشته. گویند « یک روز شیخ عبیدالله ایستاده، مردم کوهی را ترغیب به جنگ می کرد که گلوله توپ از پهلوی شیخ رد شده، مشارالیه طاقت نیاورده بنای فرار گذاشت. روسای اکراد در نزد او حاضر بودند. از جمله حسن بیگ دشتی عرض کرد: شیخ! بارها شما می فرمودید که با دست خود گلوله توپ را برمی گردانم. حالا چرا فرار می فرمایید؟ جواب داد: بلی، تو هم می گفتی که با شمشیر برنده از دهن توپ می زنم. تو با شمشیر از دهن توپ بزنی، من هم گلوله توپ را بر می گردانم». علی بن لمیرلویه خان افشار ارومی، تاریخ اکراد (شرح واقعه حمله شیخ عبیدالله کرد به آذربایجان) به کوشش یوسف بیگ باباپور، مسعود غلامیه، انتشارات مجلس، تهران ۱۳۹۳، ص: ۹۱ در زمان حکومت نجفقلی خان بیگلربیگی در محال دشت و ترگور شرارت کرده است. در جنگ با قوای اورمیه شکست خورده و در دهم جمادی الثانی ۱۲۹۷ ق/ تسلیم قوای دولتی شد و یک سال و نیم بعد در زندان مرد. برای اطلاع بیشتر بابایی نیولویی، علی، دایره المعارف آبادی های بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵، ص: ۸۰۶

نمره سیم از محال دشت و ترگور گردنه مشهوره به شلانک که فیما بین قریه طولی و جرمی بدکار است.

گردنه شلانک فیما بین قریه طولی و جرمی واقع گردیده. از جمله گردنه های بسیار مرتفع و بلند است. به حدی که مافوق ندارد و از نزد قراول خانه که خان حاکم تازه در اینجا ساخته کوه های ارولق و انزاب^{۱۶} به خوبی نمایان و آشکار است و کوه های بنفشی که آن طرف دریاست تماماً طسوج^{۱۷} و کوزه کنان^{۱۸} و سایر دهات آنها می باشد و زردی های زمین و کوه های او همه خاک ارومی. در حین برداشتن نقشه درجه مقیاس و نقطه نظر آن طرف دریا و محال ارولق است که نوشته شده و اسامی کوه های طرف ارومی برای اطلاع هر کدام به خط حق فی الجمله اشاره گشته و قراول خانه ای که در بالای دربند خان حاکم به استحکام تمام ساخته اند در همان جایی که کلبه حسن بیگ^{۱۹} مشهور بود واقع است. در بالای مغاره ها که روبروی قراول خانه شلانک افتاده و ایامی که بندگان حضرت اجل اکرم افخم مد ظله العالی در ارومی تشریف فرما بودند در اغتشاش حسن بیگ سنگر افراد در همان کلبه و بالای آن کوه های بلند دربند و غیره بود. با وجود آن همه سختی در راه و بلندی در گردنه و کوه ها که اگر عالم قشون بود و توپ اطریشی از عهده یک نفر تفنگچی مارتینی نمی توانستند برآیند در چنین جای سخت و ارتفاع کوه ها از اقبال کارگزاران بندگان اعلیحضرت قوی شوکت شاهنشاهی روحی و روح العالمین فدا و از توجه کارگزاران حضرت مستطاب اجل اکرم افخم مد ظله العالی با توپ های قدیم ایرانی در آن واحد همه را زده داغون نموده و خانه های آنها را از قریه

^{۱۶} منطقه گوئی در نوشتار اداری ارولق انزاب نوشته می شود.

^{۱۷} طسوج با نوشتار امروزی تسوج شهری مابین شبستر و سلماس در شمال دریاچه اورمیه

^{۱۸} روستایی در شهرستان شبستر

^{۱۹} حسن بیگ از اشرار معروف بوده که شرح آن در تابلوی ۲ رفت.

سلک^{۲۰} و غیره تماماً یا خاک یکسان ساختند. محض اینکه چند سال قبل با آن همه جمعیت و قشون اردوی دولتی در تپه قریه طولی و پیش روی دربند چندی معطل گشته کلبه مزبوره و در دور بر او محاصره داشتند جسارت نموده حالت و وضع اینجا را از روی گستاخی مشروحاً به عرض رسانید که درست مطلع باشند ولی حالا بحمداله کمال امنیت را دارد بخصوص در قلّه گردنه شلانک که به هیچوجه آبادی نبوده و پارسال میرزا علی خان سرتیپ^{۲۱} با آقاخان سرهنگ^{۲۲} و چند نفر صاحب منصب دیگر از سختی راه و شدت سرما در حین مرخصی و مراجعت از جرمی یک شب تمام الی صبح بدون جا و مکان در بالای گردنه و در زیر برف به سر برده بودند الحال به خلاف مزبوره آمد و رفت برای همه کمال سهولت را دارد. قراول خانه ای با سنگ و گچ در همان مکان خان حاکم ساخته در وقت ضرورت جایی است دو مرتبه، هم سوار و هم پیاده با کمال خوبی ممکن است گذران نمایند و از قریه طولی الی اینجا تخمیناً یک فرسخ نیم راه و همچنین یک فرسخ نیم از مقابل شلانک الی جرمی می باشد که جملتان از طولی و اول دشت و ترگور الی جرمی سه فرسخ است.

ابوالحسن ابن علینقی افشار

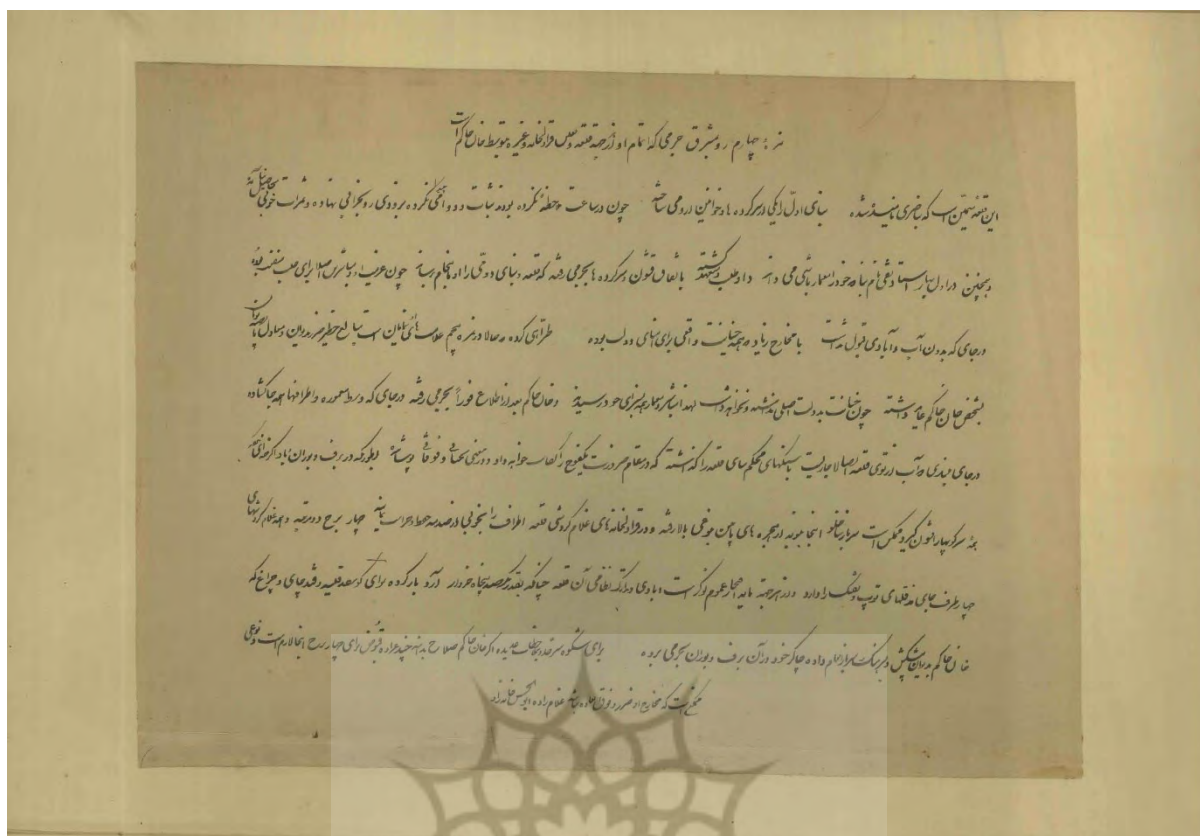

^{۲۰} روستای سولیک Sulik به مختصات ۴۴ درجه و ۴۵ دقیقه طول و ۳۷ درجه و ۲۹ دقیقه عرض و ارتفاع متوسط ۱۹۵۰ در دهستان دشت اورمیه قرار دارد. امروزه ۳۷ خانوار دارد. فرهنگ جغرافیایی آبادیهای استان آذربایجان غربی شهرستان اورمیه، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران ۱۳۸۵ص: ۱۳۱، آبشار مشهور سولیک / سولوک در این منطقه قرار دارد. بابایی نیولویی، علی، دایرهالمعارف آبادیهای بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵، ص: ۲۸۰

^{۲۱} از خوانین و سرداران اورمیه

^{۲۲} از خوانین و سرداران اورمیه

نمره چهارم رو به مشرق جرمی که اتمام او از هر جهت قلعه و تعیین قراول خانه و غیره بتوسط خان حاکم است.

این قلعه سیمین است که به ناصری^{۲۳} نامیده شده. بنای اول را یکی از سرکرده ها و خوانین ارومی ساخته. چون در ساخت ملاحظه ای نکرده بودند ثبات و دوامی پیدا نکرده به زودی رو به خرابی نهاده و ثمرات خوبی به حاصل نیامده و همچنین در اول بهار استاد نقی^{۲۴} نام بنا که خود را معمار باشی می داند داوطلب و متعهد گشته به اتفاق قشون و سرکرده ها به جرمی رفته که قلعه و بنای دومی را او به انجام برساند. چون عزیمت او و مباشرین اصلاً برای جلب منفعت بوده در جای که بدون آب و آبادی قبول نداشت. با مخارج زیاد که همه خیانت واقعی برای امنای دولت بوده طراحی کرده که حالا در نمره پنجم علامت های او نمایان است. مبالغ خطیر ضرر به دیوان و معادل پانصد تومان به شخص خان حاکم عاید داشته. چون خیانت به دولت اصلی نداشته و نخواهد داشت لهذا مباشر و معمار همه به سزای خود رسیدند و خان حاکم بعد از اطلاع فوراً به جرمی رفته در جای که وسط معموره و اطراف ها همه جا گشاده در جای بلندی که آب از توی قلعه اتصالاً جاریست با سنگ های محکم بنای قلعه را گذاشته که در مقام ضرورت یک فوج را کفایت خواهد داد و در معنی تحتانی و فوقانی پوشانیده به طوری که در برف و بوران و باد اگر خدای نکرده همه سرکوب ها را قشون گیرد ممکن است سرباز ساخلو اینجا به نوبه از حجره های پائین به نوعی بالا رفته و در قراول خانه های غلام گردشی قلعه اطراف را به خوبی از صدمه حفظ و حراست نمایند. چهاربرج دو مرتبه و همه غلام گردش های چهار طرف جای مذقل های توپ و تفنگ را دارد و از هر جهت مایه افتخار عموم نوکر است. آبادی و تدارک

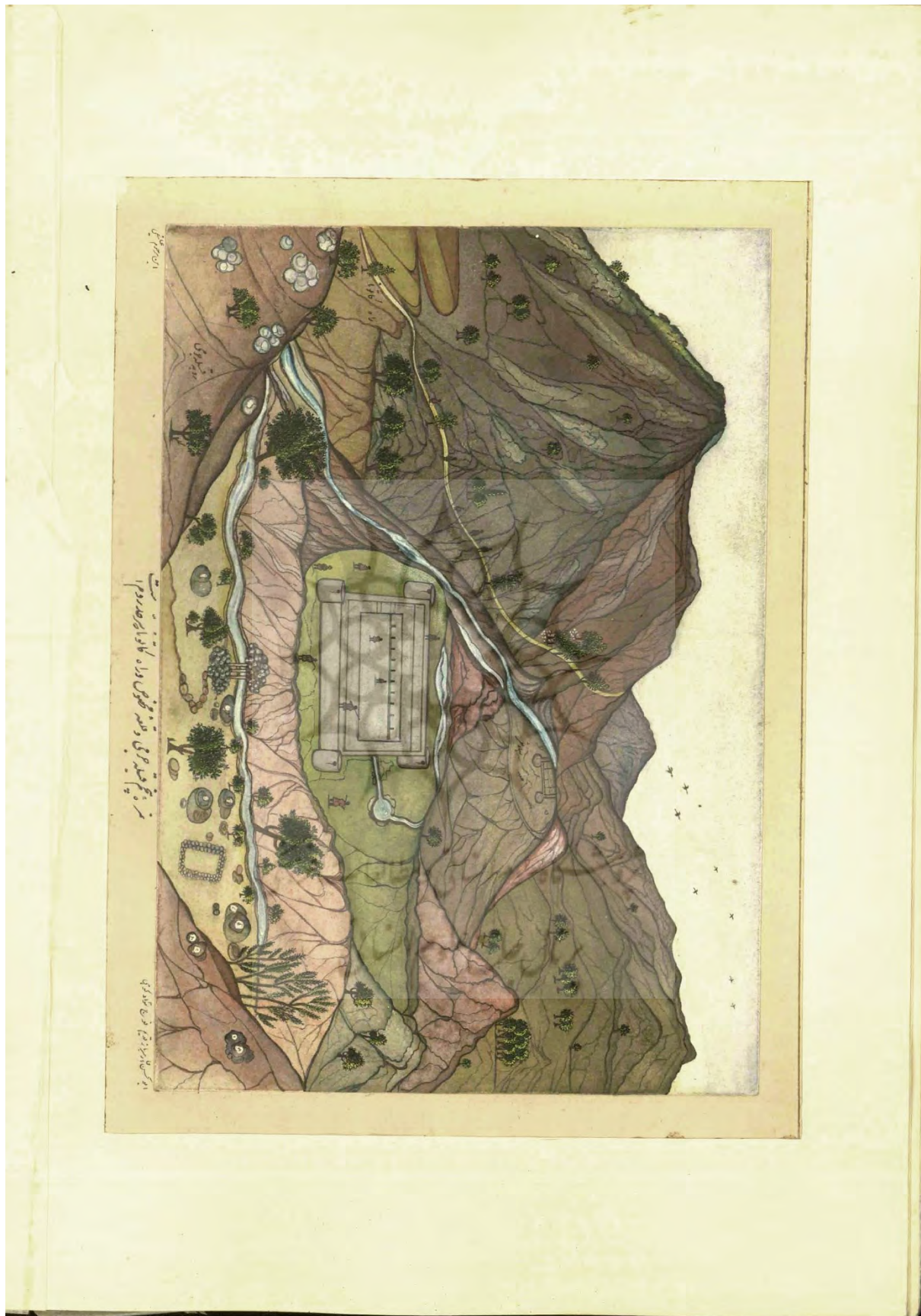
^{۲۳} به نام ناصرالدین شاه قاجار

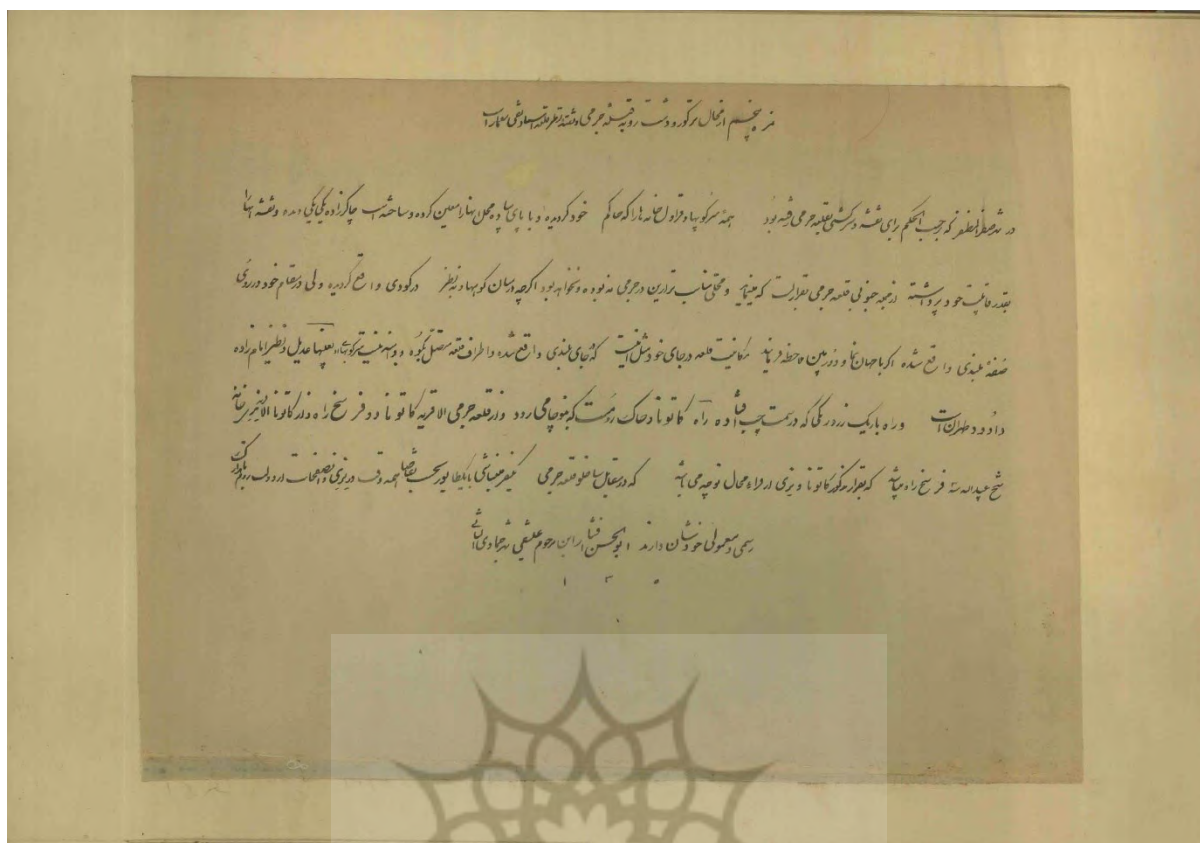
^{۲۴} استاد نقی معمارباشی از معماران بنام اورمیه

نظامی آن قلعه چنان که بقدر یکصد پنجاه خروار آرد بار کرده سوای گوسفند قیسه و قند چای و چراغ که خان حاکم به دیوان پیشکش و به سرهنگ و سرباز انعام داده چاکر خود در آن برف و بوران به جرمی برده. برای شکوه سرحد و به ملاحظات عدیده اگر خان حاکم صلاح بدانند چند عراده قبوض برای چهار برج اینجا لازم است و نوعی ممکن است که مخارج او ضرر و فوق العاده نباشد.

غلام زاده ابوالحسن خانه زاد

نمره پنجم از محال ترگور و دشت رو به قبله جرمی و نقطه نظر قلعه استاد نقی معمار است.

در شهر صفر المظفر^{۲۵} که بر حسب الحکم برای نقشه و سرکشی به قلعه جرمی رفته بود همه سرکوپ ها و قراول خانه ها را که حاکم خود گردیده و با پای پیاده محل آنها را معین کرده و ساخته است چاکرزاده یکی یکی دیده و نقشه آنها را بقدر قابلیت خود برداشته، از جمله جنوبی قلعه به قرار است که می نماید و محلی مناسب تر از این در جرمی نبوده و نخواهد بود. اگر چه در سان کوه ها و به نظر در گودی واقع گردیده ولی در مقام خود در روی صفا بلندی واقع شده. اگر با جهان نما و دوربین ملاحظه فرمائید مکانیت قلعه در جای خود مثل این است که در جای بلندی واقع شده و اطراف قلعه متصل به کوه و دامنه نیست. سرکوپ های او بعینها عدیل و نظیر امام زاده داوود طهران^{۲۶} است و راه باریک زرد رنگی که در سمت چپ افتاده راه کاتونا^{۲۷} و خاک روم^{۲۸} است که به نوچا^{۲۹} می رود و از قلعه جرمی الی قریه کاتونا دو فرسخ راه و از کاتونا الی قریه نری^{۳۰} خانه شیخ

^{۲۵} صفر ۱۳۰۵ / اکتبر ۱۸۸۷ / مهر ۱۲۶۶ شمسی

^{۲۶} منظور مسیر سخت و کوهستانی امام زاده داوود در شمال تهران می باشد.

^{۲۷} در تلفظ محلی katūnā می باشد که امروزه در خاک ترکیه قرار دارد.

^{۲۸} خاک عثمانی

^{۲۹} نوچه / نوچیا / ناوچیا، محال شمیدنیلی امروزی در خاک ترکیه، نهری: محل اسکان شیخ عبیدالله شمزینی در این منطقه قرار دارد. درویش پاشا، لایحه تحدید حدود ایران و عثمانی، ترجمه از ترکی عثمانی: میرزا جهانگیرخان ناظم الملک مرند یکانلو، تصحیح و پژوهش: دکتر نصرالله صالحی، انتشارات طهوری، تهران ۱۳۹۷، ص: ۱۵۵

^{۳۰} Neri یا Nehri روستای اسکان شیخ عبیدالله الان به نام باغادر در محال شمیدنیلی. در قرن نوزدهم به سبب وجود بزرگان نقشبندی مرکز ولایت شمیدنیلی بوده. امروزه این روستا با بقایای آثار مانده از قدیم متروکه هست.

عبيداله^{۳۱} سه فرسخ راه می باشد که به قرار مذکور کاتونا و نری از قرا محال نوچه می باشد که در مقابل ساخلو قلعه جرمی یک نفر مین باشی^{۳۲} با یک طابور^{۳۳} به حسب تقاضا همه وقت در نری و آن صفحات از دولت روم با تدارک رسمی و معمولی خودشان دارند.

ابوالحسن افشار ابن مرحوم علینقی شهر جمادی الثانی ۱۳۰۵^{۳۴}

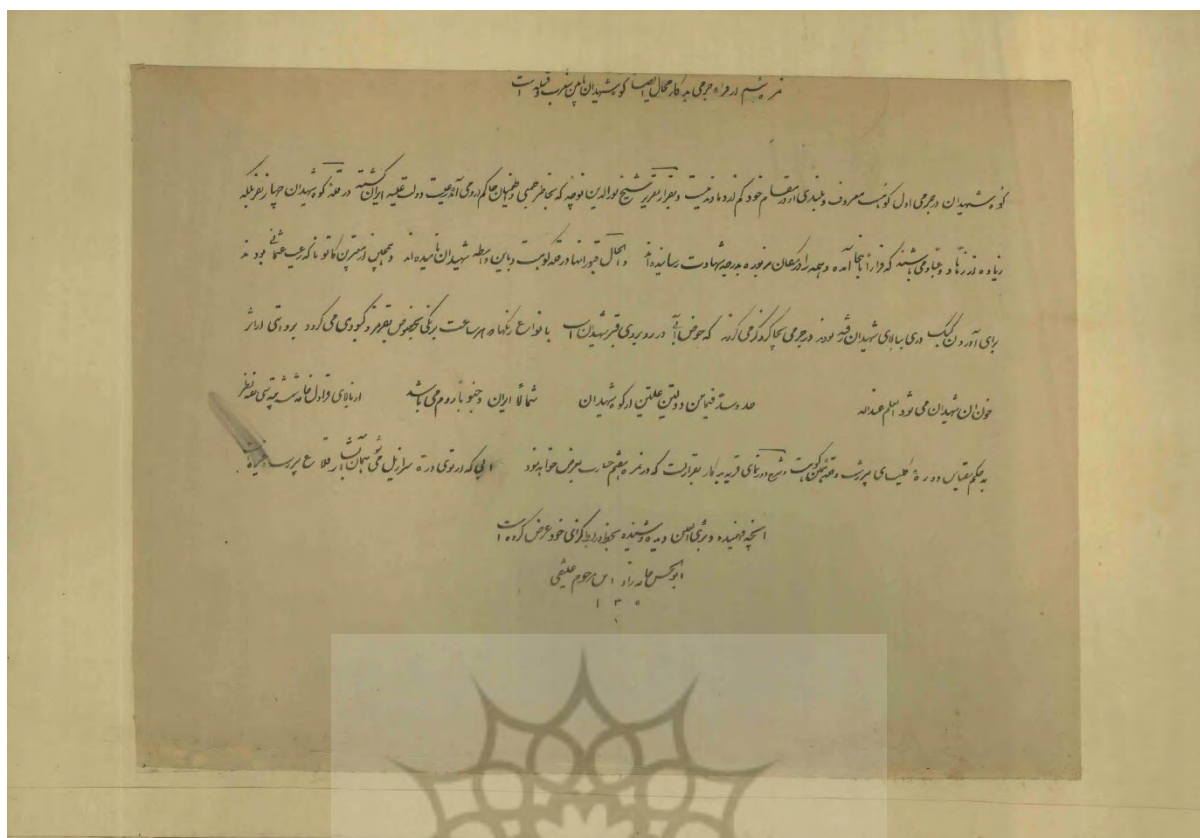
^{۳۱} شیخ عبدالله یکی از مشایخ نقشبندیه اکراد که در سال به آذربایجان حمله کرده و فجایعی به راه انداخت که قلم از بیان آن عاجز است. برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به فتنه شیخ عبدالله کرد (گزارش وقایع حمله اکراد به صفحات آذربایجان در دوره قاجار) مقدمه و تصحیح: یوسف بیگ باباپور و مسعود غلامیه، انتشارات مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰، تاریخ اکراد، شرح واقعه حمله شیخ عبدالله کرد به آذربایجاندر سال ۱۲۹۷ ق، نوشته علی بن امیر لویه خان افشار ارومی، به کوشش یوسف بیگ باباپور و مسعود غلامیه، انتشارات مجلس ۱۳۹۳، فتنه شیخ عبدالله کرد در آذربایجان، علی صدیق بیرق و ایرج حسنی، انتشارات نوید حکمت، ۱۳۹۷، روایت یک سیاح از شورش شیخ عبدالله، تحقیق و تصحیح: محمدحسین سلیمانی و حسم علی فریدونی، انتشارات مجلس، تهران ۱۳۹۲

^{۳۲} سرگرد

^{۳۳} گردان یا سبید سرباز

^{۳۴} فوریه ۱۸۸۸/ بهمن ۱۲۶۶

نمره ششم از قراء جرمی بدکار^{۳۵} محال ایضاً کوه شهیدان^{۳۶} مابین مغرب و قبله است.

کوه شهیدان در جرمی اول کوه است معروف بلندی او در مقام خود کم از دماوند نیست و به قرار تقریر شیخ نورالدین نوچه ای^{۳۷} که به خاطر جمعی و اطمینان حاکم ارومی آمده رعیت دولت علیّه ایران گشته، در قلّه کوه شهیدان چهار نفر بلکه زیاده از زهاد و عباد می باشند که فراراً به اینجا آمده و همه را در مکان مزبور به درجه شهادت رسانیده اند و الحال قبور آنها در قلّه کوه است و به این واسطه شهیدان نامیده اند و همچنین از معتبرین کاتونا که رعیت عثمانی بودند برای آوردن کبک دری به بالای شهیدان رفته بودند در جرمی به چاکر ذکر می کردند که حوض آبی در روبروی قبر شهیدان است به انواع رنگ ها که هر ساعت به رنگی بخصوص به قرمز و کبودی می گردد. به روایتی از اثر خون آن شهیدان می شود العلم عند اله. حدّ و سدّ فیما بین دولتین علیتین در کوه شهیدان شمالاً ایران و جنوباً با روم می باشد. از بالای قراول خانه شمشه تپه سی^{۳۸} نقطه نظر به حکم مقیاس دوره

^{۳۵} Cerri Bedkar

^{۳۶} شهیدان داغی/ قلّه چهل مر شهیدان، به روایتی مزار ۴۰ مرد شهید متعلق به دوران اسلامی واقع شده‌اند که همین موضوع به آن تقدس بخشیده است. برنامه صعود به این قلّه معمولاً سه روزه است و مبدأ آن، روستای جرمی محسوب می‌شود. برای دسترسی به روستای جرمی، باید در جاده ارومیه به زیوه تا سه راهی راژان پیش برانید و سپس به سمت دشت ترگور و روستای کای بروید. روستای جرمی در نزدیکی روستای کای قرار دارد.

^{۳۷} شیخ نورالدین فرزند سید صالح، پسرعموی شیخ عبیدالله است. دولت عثمانی بعد از مرگ شیخ عبیدالله برای او ماهیانه ۲۰۰ غروش برقرار کرد. وی در سال ۱۳۰۴ ق. همراهی خود را با شیخ در سال ۱۲۹۷ ق. انکار کرد و از دولت ایران تملک مجدد محلات ترگور و مرگور را طلب کرد که با مخالفت شدید دولت ایران مواجه گردید. کلهر، محمد، جستاری پیرامون جنبش شیخ عبیدالله شمیدینی ۱۲۹۷ ق/ ۱۸۸۰ م، انتشارات پردیس، تهران، ۱۳۹۳، ص: ۲۴۱-۲۴۲

^{۳۸} Şimşə təpəsi از کلمه شمس عربی به معنای خورشید گرفته شده و به احتمال زیاد کلمه ایست سریانی ولی ترکیب شیمشه تپه سی ترکیست.

کلیسای پیر رشت^{۳۹} و قلعه همین کوه است و شرح دورنای قریه بدکار به قراری است که در نمره هفتم جسارت به عرض خواهد نمود. آبی که از توی دره سرازیر^{۴۰} می شود همان آبشار قلاع پیررشت و غیره است. آنچه فهمیده و به رأی العین دیده و شنیده به خط و ربط کزای خود عرض کرده است.

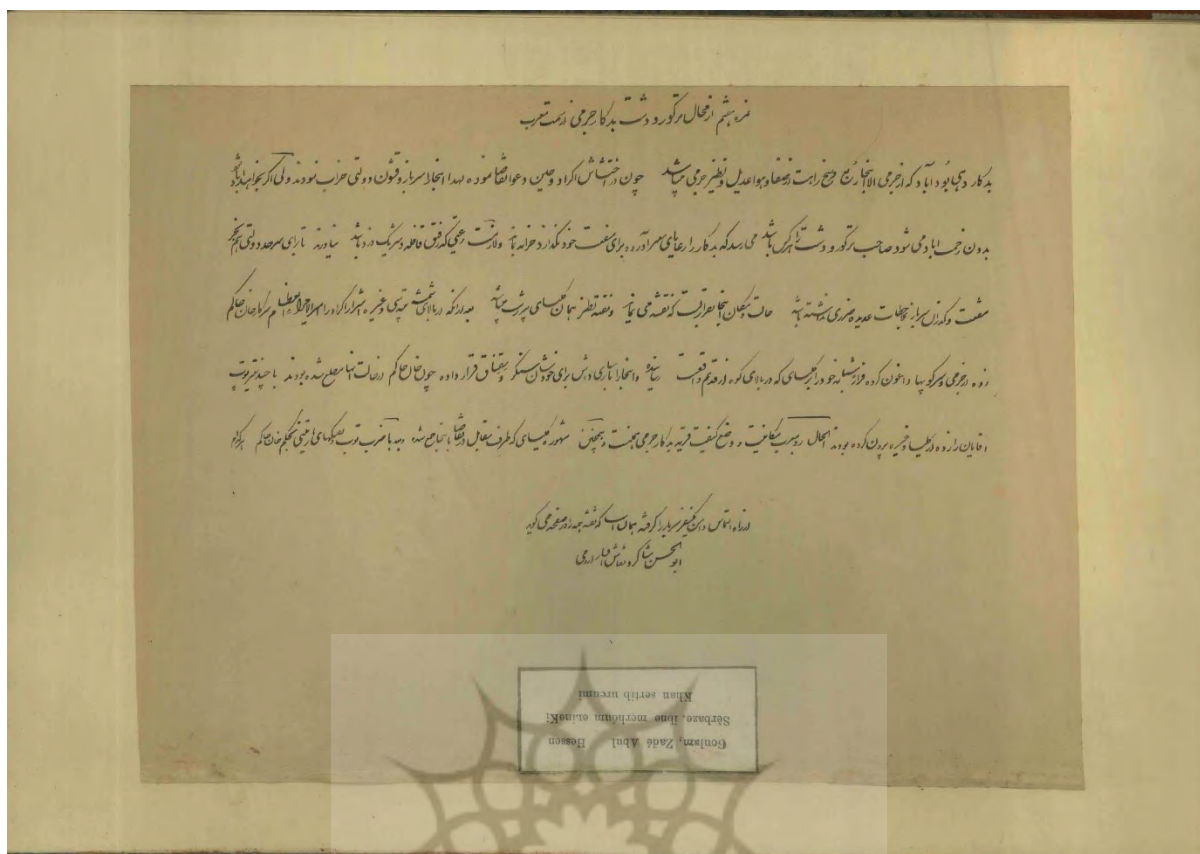
ابوالحسن خانه زاد ابن مرحوم علینقی ۱۳۰۵

^{۳۹} در تلفظ محلی pirrəş گفته می شود.

^{۴۰} در متن اصلی سرازیل نوشته شده است.

نمره هفتم از محال ترگور و دشت بدکار^{۴۱} جرمی از سمت مغرب

بدکار دهی بود آباد که از جرمی الی اینجا ربع فرسخ راه است. از صفا و هوا عدیل و نظیر جرمی می باشد. چون در اغتشاش اکراد و حین دعوا تقاضا نموده، لهذا اینجا را سرباز و قشون دولتی خراب نمودند ولی اگر بخواهد آباد شود بدون زحمت آباد می شود. صاحب ترگور و دشت را هرکس باشد می رسد که بدکار را رعایای معتبر آورده برای منفعت خود نگذارد خرابه بماند و لازم است رعیتی که رفیق قافله و شریک دزد باشد نیاورند تا برای سرحد دولتی هم به جز منفعت و گذران سرباز به ملاحظات عدیده ضرری نداشته باشد. حالت و مکان اینجا به قرارى است که نقشه می نماید و نقطه نظر همان کلیسای پیررشت می باشد. بعد از آنکه از بالای شمشه تپه سی و غیره اشرار اکراد را امیرالامراء العظام سرکار خان حاکم زده از جرمی و سرکوپ ها داغون کرده فراراً شبانه خود را بر کلیسایی که در بالای کوه از قدیم واقع است رسانیده و اینجا را با ساری داش^{۴۲} برای خودشان سنگر و سقناق^{۴۳} قرار داده. چون خان حاکم از حالت آنها مطلع شده بودند با چند تیر توپ آقایان را زده از کلیسا و غیره بیرون کرده بودند. الحال رو به مغرب مکانیت و دفع کیفیت قریه بدکار جرمی همین است و همچنین مشهوره کلیسایی که طرف مقابل در

^{۴۱} Bedkar روستایی که امروزه وجود خارجی ندارد.

^{۴۲} نام کوهی مرتفع در غرب اورمیه

^{۴۳} سیغیناق کلمه ایست ترکی به معنای پناهگاه

تقاضا به اینجا جمع شده و بعد با ضرب توپ و تفنگ های مارتینی^{۴۴} به حکم خان حاکم هر کدام از راه التماس دامن یک نفر سرباز را گرفته همان است که نقشه همه را در صفحه می گوید.

ابوالحسن شاگرد نقاش افشار ارومی

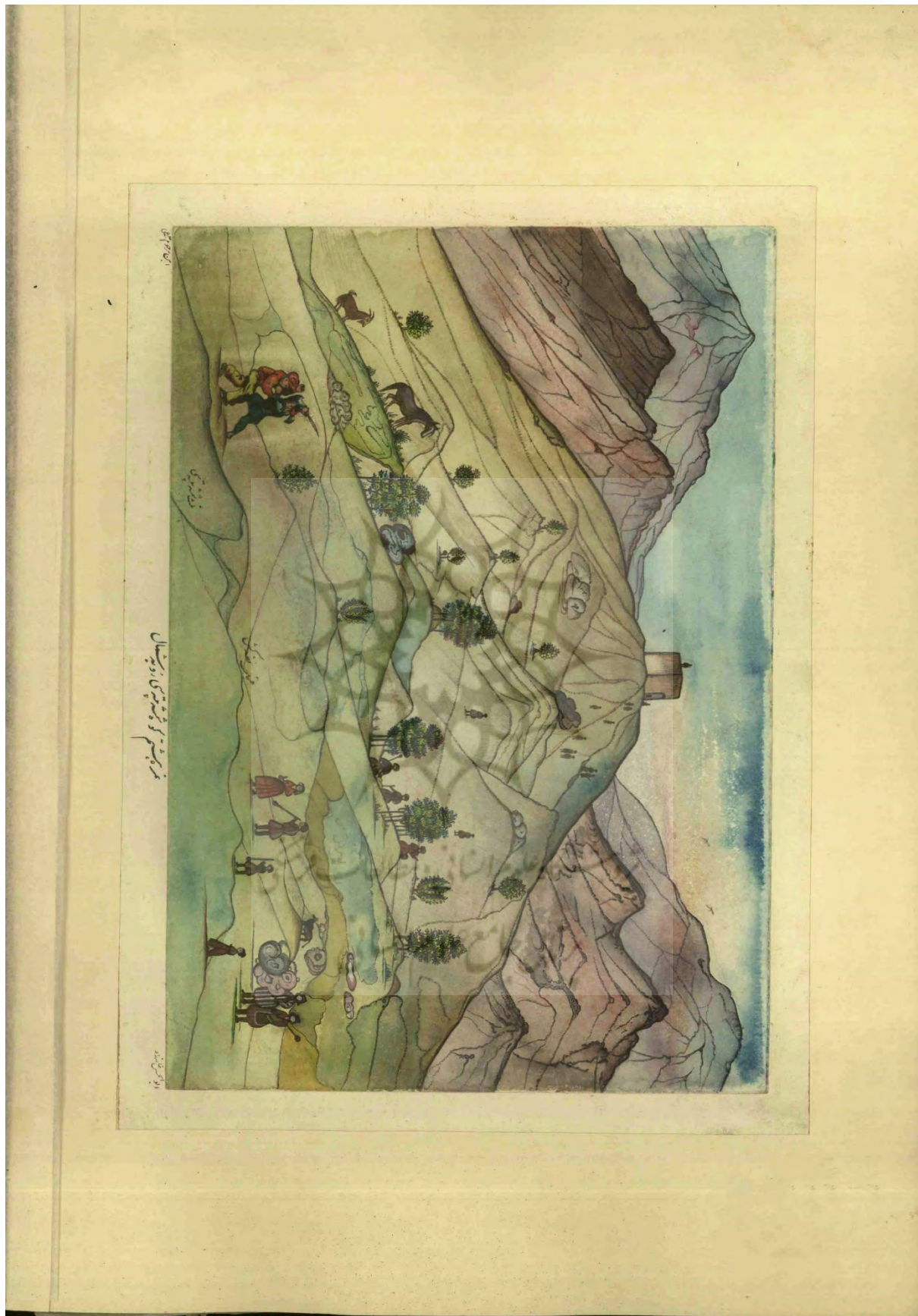
Goulam,zade' Abul Hessen

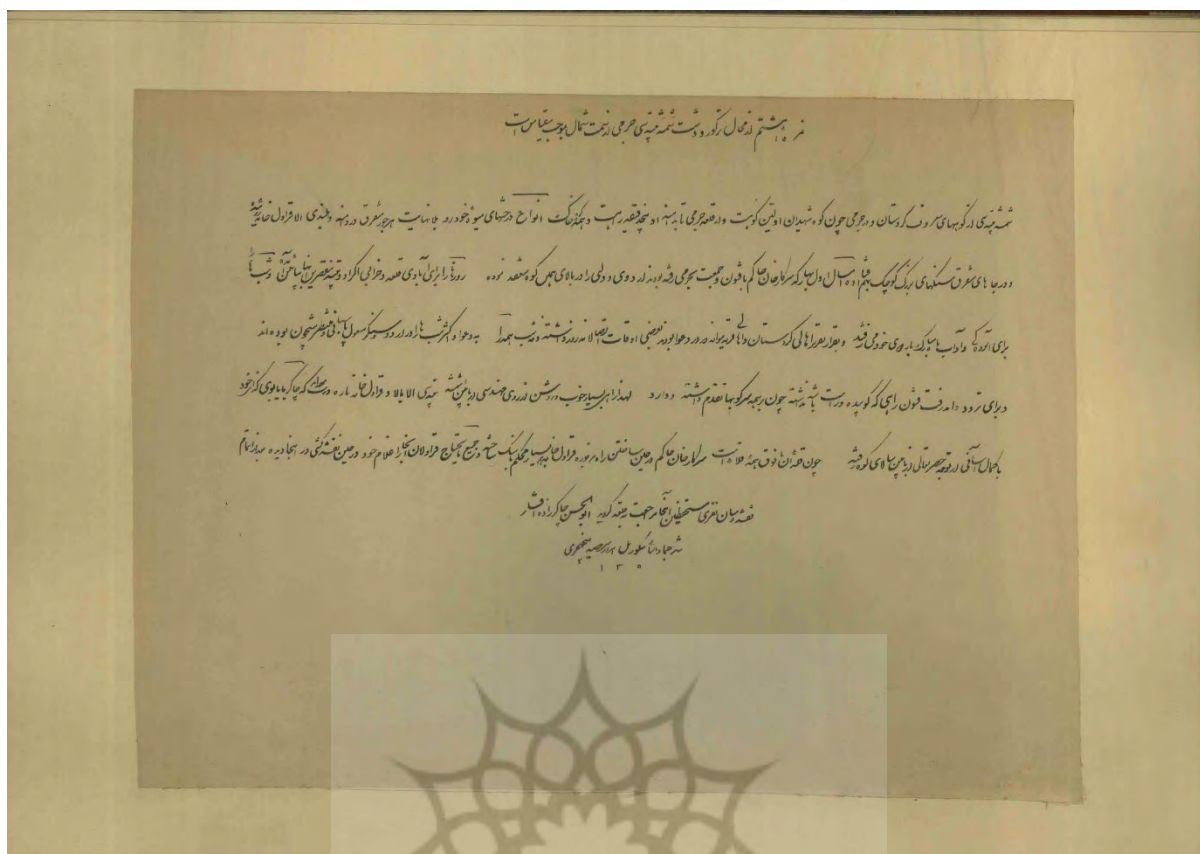
Se'rbaze. Ibne merhoum elineki

Khan Sertib Ureumi.

^{۴۴} تفنگهای مارتینی بروزترین تفنگهای آن زمان که در جنگ روس- عثمانی بکار رفت. قسمتی از این تفنگها بدست شیخ عبیدالله افتاد و وی آنها را در کشتار و حمله به آذربایجان و اورمیه بکاربرد.

نمره هشتم از محال ترگور و دشت شمشه تپه سی جرمی از سمت شمال به موجب مقیاس است

شمشه تپه سی از کوه های معروف کردستان^{۴۵} و در جرمی چون کوه شهیدان اولین کوه است و از قلعه جرمی تا به دامنه او پنج دقیقه راه است و همه کوه خاک، انواع درخت های میوه خود را بلانهایت هر جور متفرق در دامنه و بلندی الی قراول خانه روئیده و در جاهای متفرق سنگ های بزرگ [و] کوچک به هم افتاده. امسال اول بهار که سرکار خان حاکم با قشون و جمعیت به جرمی رفته بودند اردوی دولتی را در بالای همین کوه منعقد نموده روزها را برای آبادی قلعه و خرابی اکراد و تنبیه مقصرین آنها به پائین آمده و شب ها را برای آسودگی و آداب ماه مبارک به اردوی خود می رفتند و به قرار تقریر اهالی کردستان و اهالی قریه موانه^{۴۶} که در دعوا بودند بعضی اوقات اتصالاً نه روز داشته و نه شب همه را به دعوا و اکثر شب ها را در اردو و سنگر معمول پاسبانی و منتظر شبیخون بوده اند و برای تردد و آمد [و] رفت قشون راهی که کوبیده و راست باشد نداشته چون بر همه سرکوپ ها تقدم داشته و دارد لهذا راهی بسیار خوب و روشن از روی مهندسی از پائین شمشه تپه سی الی بالا و قراول خانه تازه درست نموده اند که چاکر با یابوی کدای خود با کمال آسانی از توجه حضرت عالی از پائین به بالای کوه رفته. چون قلّه آن مافوق همه

^{۴۵} در آذربایجان در افواه عمومی به مناطق که اکراد و ارامنه می زیند کردستان و ارمنستان گفته می شد. این کلمات به هیچ وجه سندیت اداری و رسمی نداشته و ندارد. با استان کردستان اشتباه گرفته نشود.

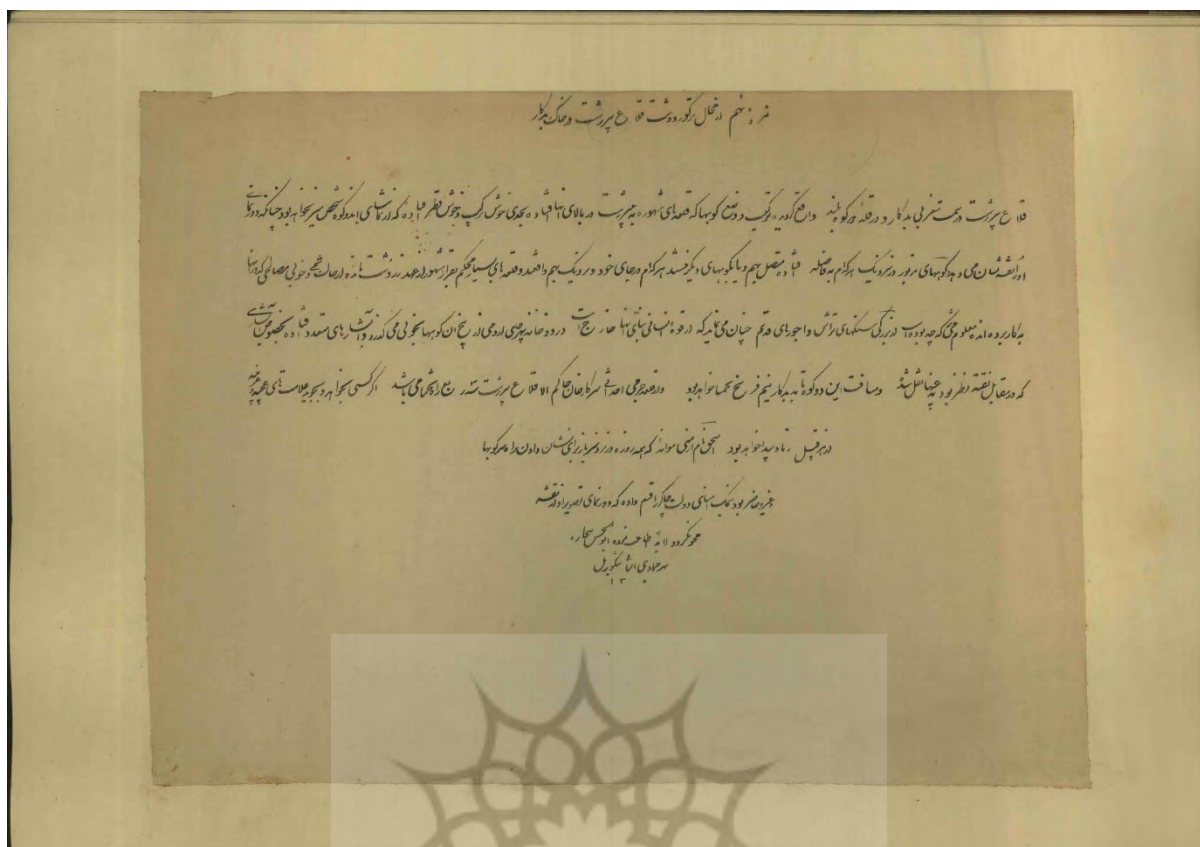
^{۴۶} Mavana مرکز دهستان ترگور به مختصات ۴۴ درجه و ۴۷ دقیقه شمالی و ۳۷ درجه و ۳۴ دقیقه شرقی در ارتفاع ۱۶۰۰ متری با ۱۶۱ خانوار. فرهنگ جغرافیایی آبادیهای استان آذربایجان غربی شهرستان اورمیه، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران ۱۳۸۵ ص: ۱۱۹ کتیبه مشهور اورارتویی از این محل کشف شده است. بابایی نیولویی، علی، دایره المعارف آبادیهای بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵ ص: ۵۹۲. اهالی آنجا مسیحی ارمنی و آشوری بودند. به تدریج بافت آنجا تغییر کرد.

قلاء است سرکار خان حاکم در حین ساختن راه مزبور قراول خانه هم بسیار محکم با سنگ ساخته و جمیع مایحتاج قراولان آنجا را غلام خود در حین نقشه کشی در اینجا دیده بعد از اتمام نقشه و سان نفری مستحفظین آنجا مراجعت به قلعه گردید.

ابوالحسن چاکر زاده افشار شهر جمادی الثانی تنکوزئیل هزار سیصد پنج هجری^{۴۷} ۱۳۰۵

نمره نهم از محال ترگور و دشت قلاع پیررشت^{۴۸} در خاک بدکار

قلاع پیررشت در سمت مغربی بدکار و در قلّه دو کوه بلند واقع گردیده. ترکیب و وضع کوه ها که قلعه های مشهوره به پیررشت در بالای آنها افتاده به حدّی خوش ترکیب و خوش قطر افتاده که از تماشای آن دو کوه شخص سیر نخواهد بود. چنان که دورنمای او را نقشه نشان می دهد و کوه های مزبور در نزدیک هر کدام به فاصله افتاده متصل به همه و یا به کوه های دیگر نیستند. هر کدام در جای خود و نزدیک به هم واقعند و قلعه های بسیار محکم به قرار مشهور از عهد زردشت مانده^{۴۹} از حالت سختی و خوبی مصالحی که در آنها به کار برده اند معلوم می شود که چه بوده است. از بزرگی سنگ های تراش و آجورهای قدیم چنان می نماید که از قوّه انسانی بتایی آنها خارج است و رودخانه شهر چای ارومی^{۵۰} از بیخ آن کوه ها به خوبی می گذرد و آبشار های متعدّد افتاده بخصوص آبشاری که در مقابل نقطه نظر بود به عینها نقل شده و مسافت این دو کوه تا به بدکار نیم فرسخ تخمیناً خواهد بود و از قلعه جرمی احدائی سرکار خان حاکم الی قلاع پیررشت سه ربع راه تخمیناً می باشد. اگر کسی

^{۴۸} در تلفظ محلی پیررش

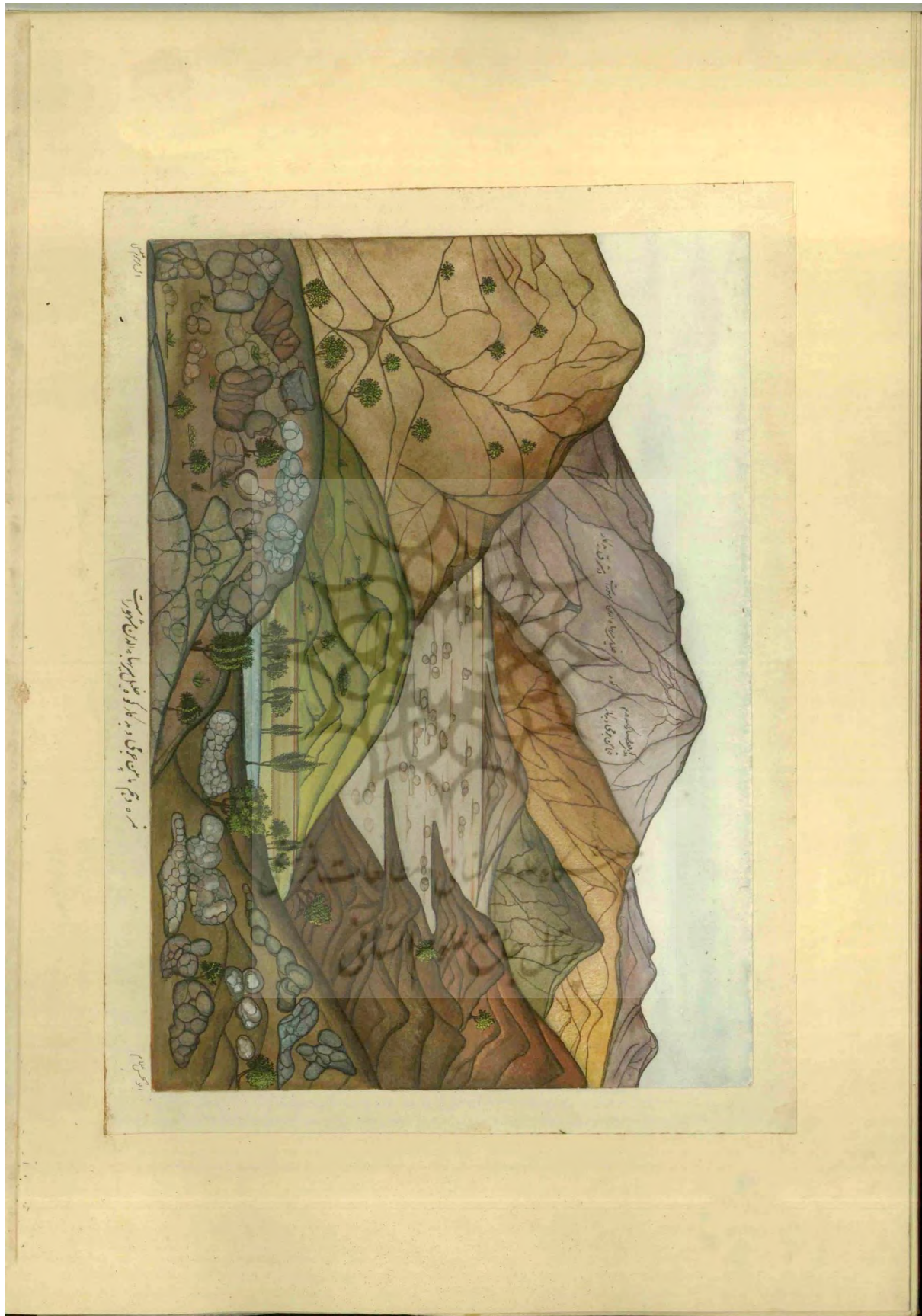
^{۴۹} یعنی از قدیم الایام. وگرنه دلیل و سندی قاطع برای این ادعا وجود ندارد.

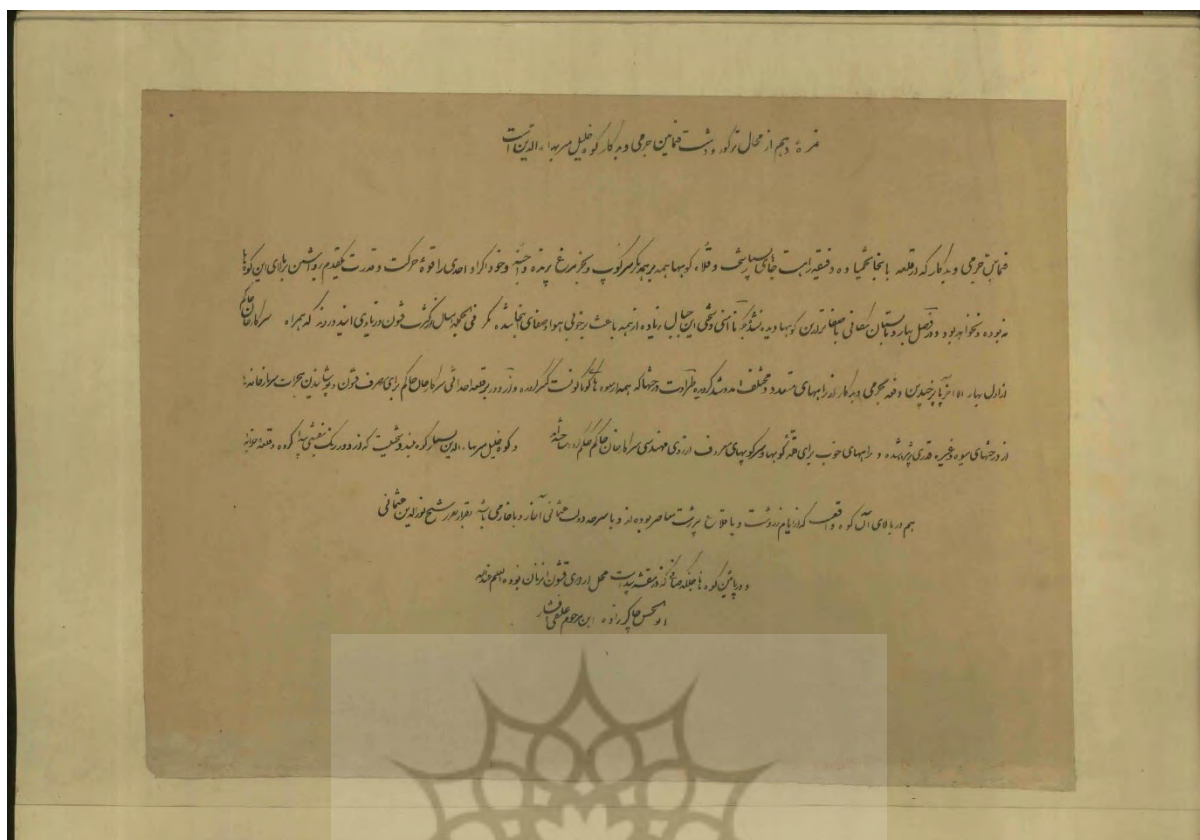
^{۵۰} Şəhər çayı رودی پرآب که از وسط شهر اورمیه می گذرد.

بخواهد و بجوید علامت های عجیبه و غریبه از هر قبیل زیاد خواهد بود. اسحق نام ارمنی موانه که همه روزه در نزد سرباز برای نشان دادن راه سرکوپ ها و غیره حاضر بود به نمک امنای دولت چاکر را قسم داده که دورنمای تصویر او از نقشه محو نگردد. لابداً اطاعت نمود.

ابوالحسین بیچاره شهر جمادی الثانی تنکوزئیل ۱۳۰۵^{۵۱}

نمره دهم از محال ترگور و دشت فیما بین جرمی و بدکار کوه خلیل میربهاءالدین^{۵۲} است

فیما بین جرمی و بدکار از قلعه به اینجا تخمیناً ده دقیقه راه است. جاهای بسیار سخت و قلاع کوه ها همه بر همدیگر سرکوب و به جز مرغ پرند و اجنه و خود اکراد احدی را قوه حرکت و قدرت یک قدم برداشتن بر بالای این کوه ها نبوده و نخواهد بود و در فصل بهار و تابستان مکانی با صفا تر از این کوه ها دیده نشده. بلکه ناامنی و سختی این جبال زیاده از همه باعث بر خوبی هوا و صفای اینجا شده مگر فی الجمله امسال از کثرت قشون و زیادی آیند و روند که همراه سرکار خان حاکم از اول بهار الی آخر پائیز چندین دفعه به جرمی و بدکار از راه های متعدد و مختلف آمده و شد گردیده. طراوت درخت ها که همه از میوه ها گوناگون است کمتر گردیده و از دور [و] بر قلعه احداثی سرکار خان حاکم برای مصرف قشون و پوشانیدن هجرات سرباز خانه ها از درخت های میوه و غیره قدری پژمرده شده و راه های خوب برای قلّه کوه ها و سرکوب های معروف از روی مهندسی سرکار خان حاکم حکم کرده ساخته اند و کوه خلیل میر بهاءالدین بسیار کوه بلند و سختی است که از دور رنگ بنفشی پیدا کرده و قلعه خرابه ای هم در بالای آن کوه واقع است که از ایام زردشت و با قلاع پیررشت معاصر بوده اند و با سرحد دولت عثمانی آخار

^{۵۲} خلیل داغی از کوههای مرتفع در غرب اورمیه

و باخار^{۵۳} می باشد به قرار تقریر شیخ نورالدین عثمانی^{۵۴} و در پائین کوه ها جلگه صافی که در نقشه پیداست محل اردوی قشون آن زمان بوده العلم عند اله .

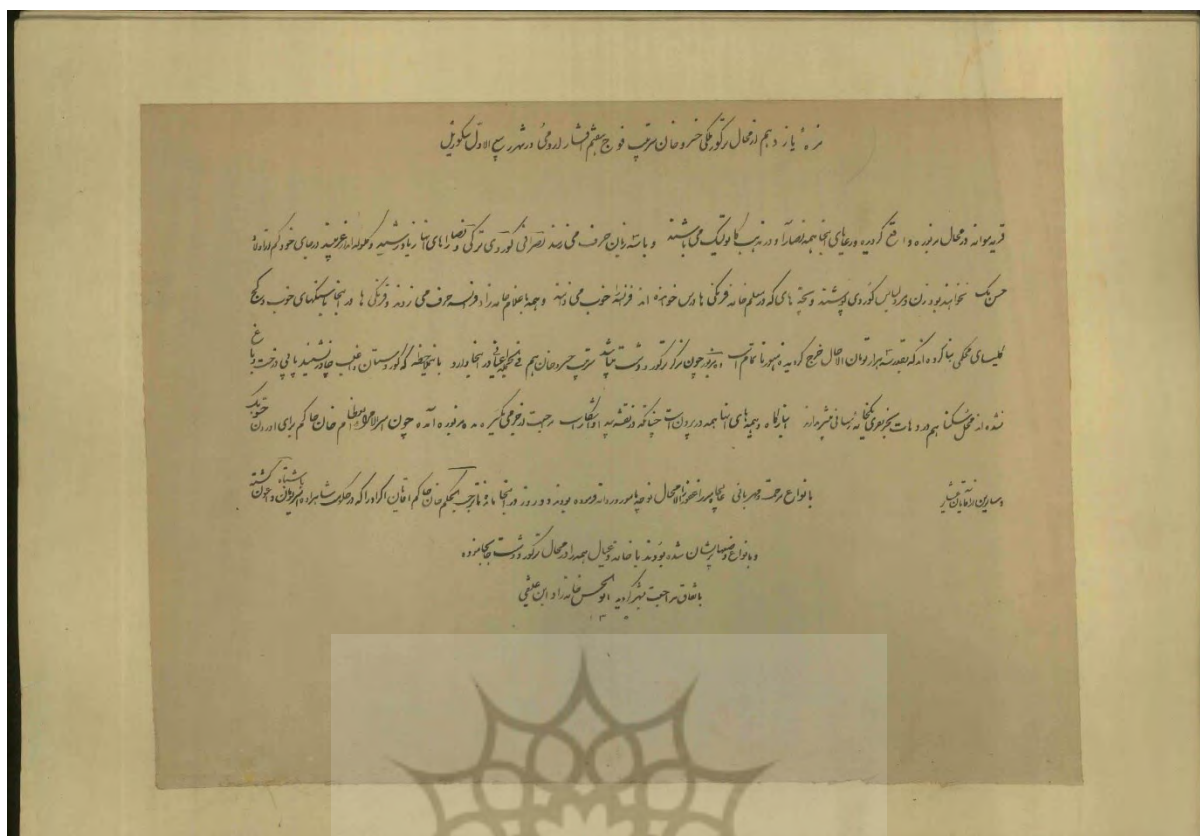
ابوالحسن چاکرزاده ابن مرحوم علینقی افشار

^{۵۳} آخر باخار کلمه ایست ترکی و در سیستم مرزبندی آن زمان بکار می رفته، یعنی محلی که رود به مملکتی جاریست جزو اراضی آن مملکت حساب می گردید.

^{۵۴} هویت وی مشخص نگردید.

نمره یازدهم از محال ترگور ملکی خسرو خان^{۵۵} سرتیپ فوج هفتم افشار ارومی در شهر ربیع الاول تنکوزئیل^{۵۶}

قریه موانه^{۵۷} در محال مزبوره واقع گردیده و رعایای اینجا همه نصارا^{۵۸} و در مذهب کاتولیک^{۵۹} می باشند و با سه زبان حرف می زنند نصرانی کوردی ترکی و نصاراها ی آنها زیاد رشید و گلوله انداز غریبند. در جای خود کم از اولاد حسن بیگ^{۶۰} نخواهند بود. زن و مرد لباس کوردی پوشند و بچه هایی که در معلم خانه فرنگی ها درس خوانده اند فرانسه را خوب می دانند و همه با غلام

^{۵۵} خسروخان سرتیپ توپخانه فرمانده افواج هفتم و هشتم افشار پسر بیوک خان (امامقلی خان) اقبال الدوله، در سال ۱۲۹۵ ق/ به سرهنگی فوج هفتم افشار منصوب شد. در سال ۱۳۱۰ طی حکمی که از سوی فرماندهی فوج هشتم افشار یعنی برادرش خانباخان صادر شد ملقب به سراج السلطنه شد. مهمترین اقدام وی سرکوبی حسن بیگ دشتی از اشرار مشهور عشایر بود که دستگیر گردید. برای اطلاع بیشتر بابایی نیلویی، علی، دایره المعارف آبادی های بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵، ص: ۸۰۶. بیوک خان مسمی به جد خود امامقلی خان پسر لطفعلی خان سرتیپ و برادر عسگرخان سرتیپ و یوسف خان شجاع الدوله می باشد. وی در سال ۱۲۶۸ ق. به منصب سرهنگی فوج هفتم افشار رسید و با فوج مزبور روانه خراسان شد. در سال ۱۲۷۳ ق. بعد از ترور برادرش عسگرخان سرتیپ به دست میرسلطان بناری مامور دفع اشرار و انتظام امور مرگور شد. در سال ۱۲۹۱ به لقب اقبال الملک و در سال ۱۲۹۱ اقبال الدوله مفتخر گردیده به سرپرستی و ریاست قشون آذربایجان نایل آمد. اقبال الدوله در زمان حمله اشرار شیخ عیدلله به اورمیه و آذربایجان حاکم اورمیه بود که با شجاعت و قهرمانی با همیاری اهالی اورمیه توانست شهر اورمیه را از قتل عام نجات دهد. وی در ذیقعد سال ۱۲۹۸ وفات کرد.

^{۵۶} سال ۱۳۰۵ قمری

^{۵۷} روستایی در غرب اورمیه

^{۵۸} مسیحی

^{۵۹} یکی از مذاهب مسیحی که توسط میسیونرها وارد آذربایجان شد. عمده آشوری های اورمیه مذهب کاتولیک دارند.

^{۶۰} از اشرار عشایر، مراجعه به توضیحات تابلوی دوم

خانه زاد فرانسه حرف می زدند و فرنگی ها در اینجا با سنگ های خوب و گچ کلیسای محکمی بنا کرده اند که بقدر سه هزار تومان الی حال خرج گردیده هنوز ناتمام است. ده مزبور چون مرکز ترگور و دشت می باشد سرتیپ خسرو خان هم فی الجمله اعیانی در اینجا دارد به این ملاحظه که کوردستان و اغلب چادر نشین اند پای درخت و باغ نشده اند^{۶۱}. محل سکنی هم در دهات به جز نفری یک خانه ... بیشتر ندارند. انبار کاه و هیمة های آنها همه در بیرون است چنان که در نقشه پیدا و آشکار است مراجعت از جرمی یک سره به ده مزبوره آمده چون امیرالامراءالعظام خان حاکم^{۶۲} برای آوردن حسو بیگ^{۶۳} و سایرین از آقایان عشایر به انواع مرحمت و مهربانی عالیجاه میرزا غفور^{۶۴} والی محال نوچه مأمور و روانه فرموده بودند دو روز در اینجا مانده تا بر حسب به حکم خان حاکم آقایان اکراد را که در حکومت شاهزاده امیرتومان به اشتباه داغون گشته و به انواع وضع ها پریشان شده بودند با خانه و عیال همه را در محال ترگور و دشت جابجا نموده به اتفاق مراجعت به شهر گردید.

ابوالحسن خانه زاد ابن علینقخسروخان سرتیپ توپخانه فرمانده افواج هفتم و هشتم افشار پسر بیوک خان (امامقلی خان) اقبالالدوله، در سال ۱۲۹۵ ق/ به سرهنگی فوج هفتم افشار منصوب شد. در سال ۱۳۱۰ طی حکمی که از سوی فرماندهی فوج هشتم افشار یعنی برادرش خانباخان صادر شد ملقب به سراج السلطنه شد. مهمترین اقدام وی سرکوبی حسن بیگ دشتی از اشرار مشهور عشایر بود که دستگیر گردید. برای اطلاع بیشتر بابایی نیولویی، علی، دایرهالمعارف آبادی های بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵، ص: ۸۰۶، بیوک خان مسمی به جد خود امامقلی خان پسر لطفعلی خان سرتیپ و برادر عسگرخان سرتیپ و یوسف خان شجاع الدوله می باشد. وی در سال ۱۲۶۸ ق. به منصب سرهنگی فوج هفتم افشار رسید و با فوج مزبور روانه خراسان شد. در سال ۱۲۷۳ ق. بعد از ترور برادرش عسگرخان سرتیپ به دست میرسلطان بناری مأمور دفع اشرار و انتظام امور مرگور شد. در سال ۱۲۹۱ به لقب اقبال الملک و در سال ۱۲۹۱ اقبال الدوله مفتخر گردیده به سرپرستی و ریاست قشون آذربایجان نایل آمد. اقبال الدوله در زمان حمله اشرار شیخ عبیدلله به اورمیه و آذربایجان حاکم اورمیه بود که با شجاعت و قهرمانی با همیاری اهالی اورمیه توانست شهر اورمیه را از قتل عام نجات دهد. وی در ذیقعه سال ۱۲۹۸ وفات کرد.

^۱ سال ۱۳۰۵ قمری

^۱ روستایی در غرب اورمیه

^۱ مسیحی

^۱ یکی از مذاهب مسیحی که توسط میسیونرها وارد آذربایجان شد. عمده آشوری های اورمیه مذهب کاتولیک دارند.

^۱ از اشرار عشایر، مراجعه به توضیحات تابلوی دوم

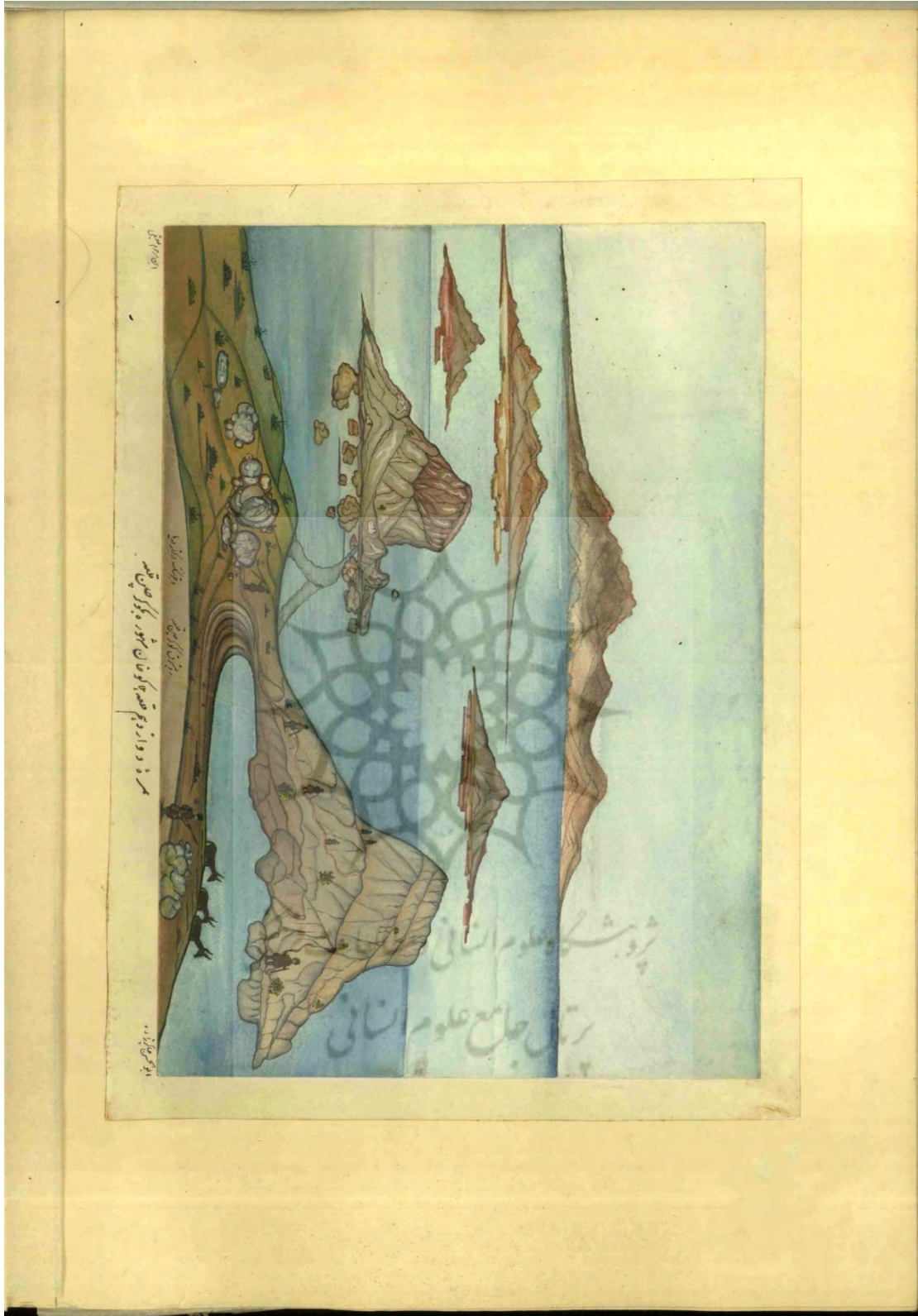
^۱ منظور محل اسکان عشایر کرد می باشدی ۱۳۰۵

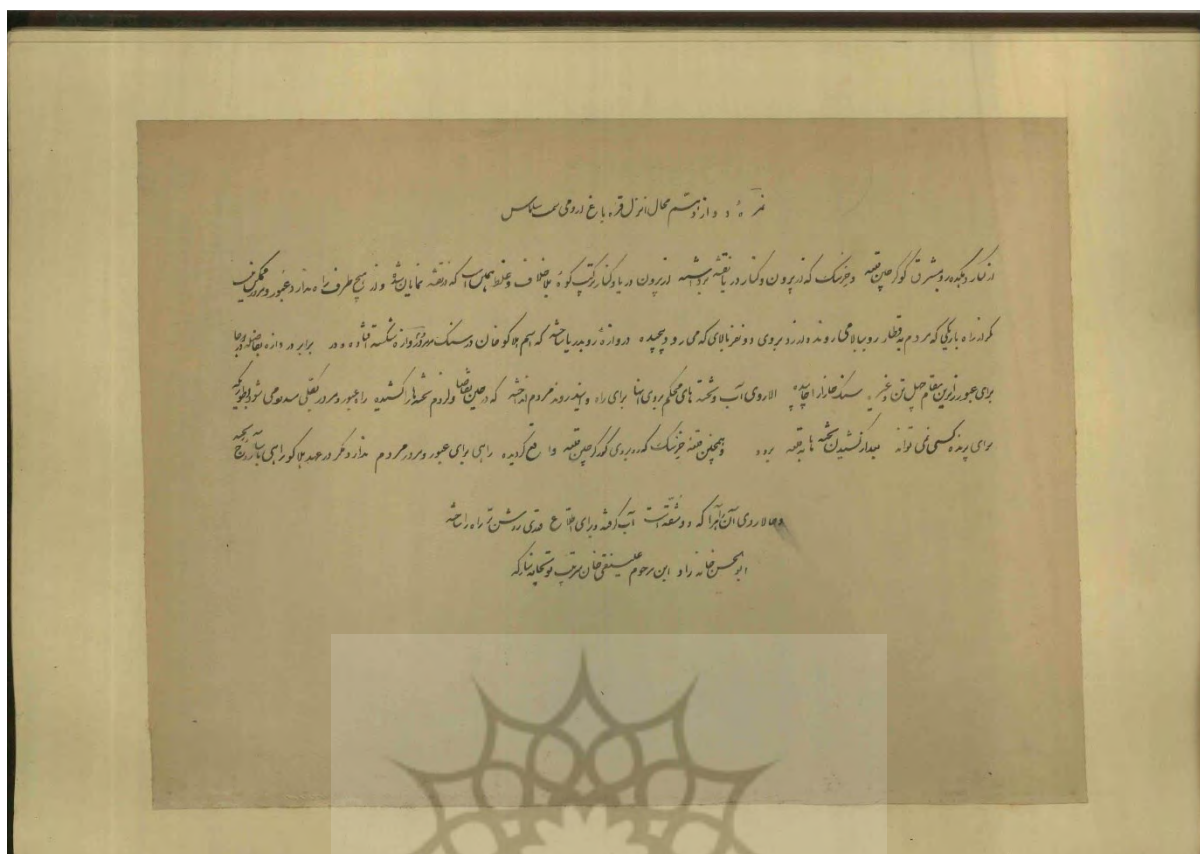
^{۶۱} منظور محل اسکان عشایر کرد می باشد که به حالت چادرنشینی زندگی می کردند. امروزه بخش اعظم این عشایر چادرنشین در روستاهای غرب اورمیه ساکن شده اند.

^{۶۲} امامقلی میرزا پسر ملک قاسم میرزا،

^{۶۳} پسر حسن بیگ دشتی یاغی مشهور

^{۶۴} هویت میرزا غفور معلوم نگردید

نمره دوازدهم محال انزل ۶۵ قره باغ ۶۶ ارومی سمت سلماس

از کنار دهکده رو به مشرق گوگرچین قلعه ۶۷ و خرسنگ ۶۸ که از بیرون و کنار دریا نقشه برداشته. از بیرون دریا و کنار ترکیب کوه بلاخلاف و غلط همین است که در نقشه نمایان شده و از هیچ طرف راه ندارد. عبور و مرور ممکن نیست مگر از راه باریکی که مردم به قطار رو به بالا می روند و از روبروی دو نفر بالایی که می رود پیچیده دروازه ای رو به دریا ساخته که اسم هلاکو خان ۶۹ در سنگ مرمر دم دروازه شکسته افتاده و در برابر دروازه به فاصله در دو جا برای عبور زیرین مقام چهل تن ۷۰ و غیره سنگ خارا چاپیده الی روی آب و تخته های محکم به روی آنها برای راه و آیند روند مردم انداخته که در حین تقاضا و لزوم تخته ها را کشیده راه عبور و مرور به کلی مسدود می شود به طوری که برای پرنده کسی نمی تواند بعد از کشیدن تخته ها به قلعه برود

۶۵ محال انزل محالیست متصل به دریاچه اورمیه مابین سلماس و اورمیه

۶۶ از روستاهای مشهور محال انزل به طول ۴۵ درجه و ۳ دقیقه شمالی و عرض ۳۸ درجه و ۴ دقیقه با ارتفاع ۱۵۰۰ متر

۶۷ روستایی تاریخی در محال انزل به طول ۴۵ درجه و ۱۰ دقیقه شمالی و ۳۸ درجه و ۳ دقیقه شرقی در ارتفاع ۱۳۷۰ متری. مجموعه آثار قیرخلار که بعدا کاظم داشی نامیده شد و آثار اورارتویی در محوطه این روستا قرار دارد. فرهنگ جغرافیایی آبادیهای استان آذربایجان غربی شهرستان اورمیه، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران ۱۳۸۵ ص: ۹۲.

۶۸ خیرسج داشی یکی از دو سنگ بزرگ درون دریاچه اورمیه که آثار قدیمی اورارتویی بشمارای در این سنگ موجود است. در اثر عقب رفتن آب دریاچه اورمیه این جزیره متصل به خشکی می شود.

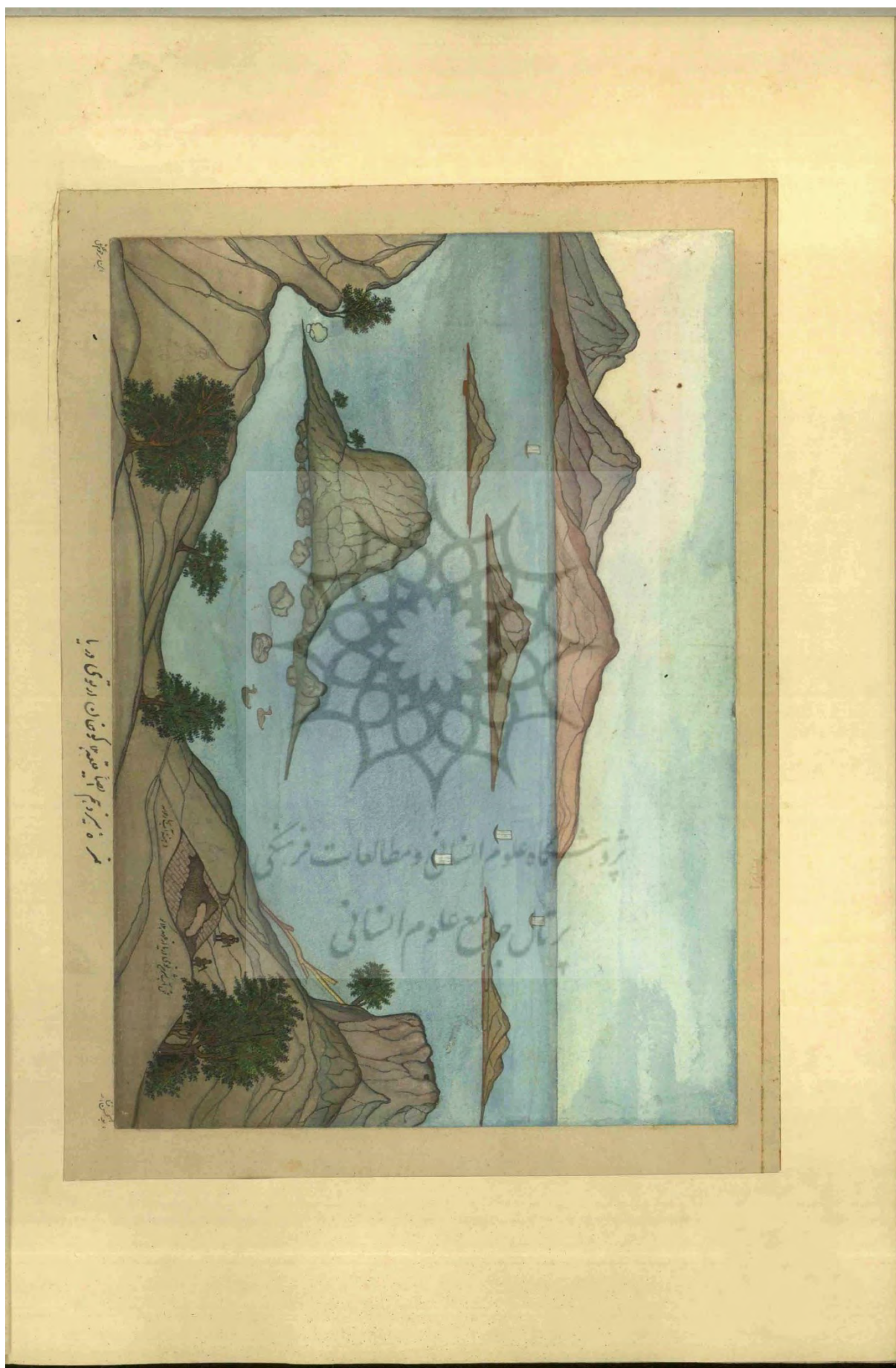
۶۹ هلاکو بانی امپراطوری ایلخانی. بنا به قول این سنگ محل انبار خزاین هلاکو بوده است. نگاه به ملک زاده دیلمقانی، توحید، تاریخ ده هزار ساله سلماس و غرب آذربایجان، انتشارات اندلدار تبریز، ۱۳۸۴، ص: ۱۰۵

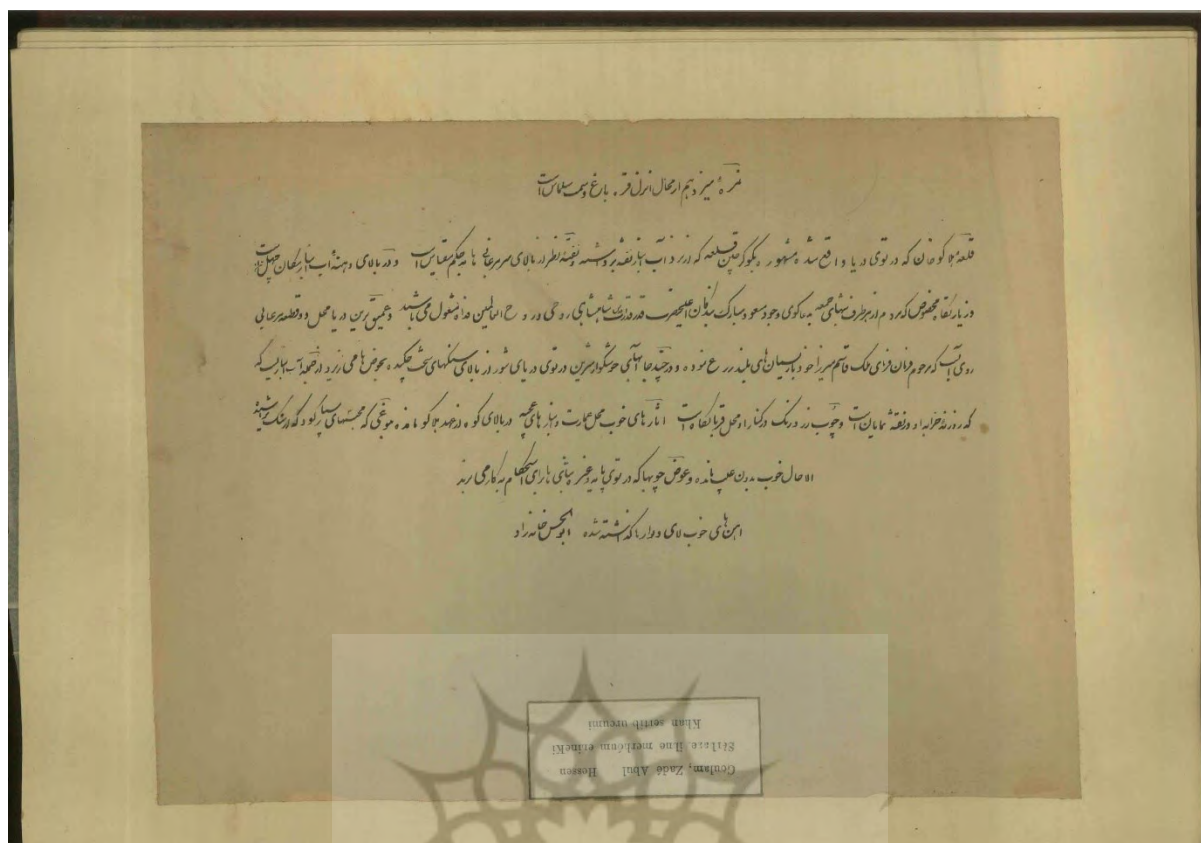
۷۰ این سنگ به اعتقاد عمومی محل دفن چهل تن بوده و قیرخلار گفته می شود.

و همچنین قلعه خرسنگ که روبروی گوگرچین قلعه واقع گردیده راهی برای عبور و مرور مردم ندارد مگر در عهد هلاکو راهی با ساروج ریخته و حالا روی آن راه را که دو شقه است آب گرفته و برای اطلاع قدری روشن تر راه را ساخته.

ابوالحسن خانه زاد ابن مرحوم علینقی خان سرتیپ توپخانه مبارکه

نمره سیزدهم از محال انزل قره باغ و سمت سلماس است

قلعه هلاکو خان^{۷۱} که در توی دریا واقع شده مشهوره به گوگرچین قلعه که از نزد آب انبار نقشه برداشته و نقطه نظر از بالای سر مرغابی ها به حکم مقیاس است و در بالای دهنه آب انبار مکان چهل تن^{۷۲} است و زیارتگاه مخصوص که مردم از هر طرف شب های جمعه به دعاگویی وجود مسعود مبارک بندگان اعلی حضرت قدر قدرت اقدس شاهنشاهی روحی و روح العالمین فداه مشغول می باشند. و عمیق ترین دریا محل دو قطعه مرغابی روی آب است که مرحوم فرمان فرمای ملک قاسم میرزا^{۷۳} خود با ریسمان های بلند زرع نموده و در چند جا آب های خوشگوار شیرین در توی دریای شور از بالای سنگ های سخت چکیده به حوض ها می ریزد. از جمله آب انباریست که روزنه خرابه او در نقشه نمایان است و چوب زرد رنگ در کنار او محل قربانگاه است. آثار های خوب محل عمارت و انبارهای عجیبه^{۷۴} در بالای کوه از عهد هلاکو مانده به نوعی که محبس های بسیار گود که از سنگ تراشیده

^{۷۱} هلاکو بانی امپراطوری ایلخانی. بنا به قولی این سنگ محل انبار خزاین هلاکو بوده است. نگاه به ملک زاده دیلمقانی، توحید، تاریخ ده هزار ساله سلماس و غرب آذربایجان، انتشارات ائلدار تبریز، ۱۳۸۴، ص: ۱۰۵

^{۷۲} این سنگ به اعتقاد عمومی محل دفن چهل تن بوده و قیرخلار گفته می شود. برای زنان نازا جهت فرزند آوری در اینجا نذر شمع می شد.

^{۷۳} شاهزاده ملک قاسم میرزا پسر بیست و چهارم فتحعلیشاه، نوه دختری امام قلی خان افشار قاسملو از سران اورمیه، شوهر خواهر میرزا ابوالقاسم قراهنی، وی از جمله رجال مترقی اورمیه و آذربایجان محسوب می شود. وی بانی تاسیسات جدید کشتیرانی اورمیه، آبادانی قویون آداسی و اولین عکاسی توسط وی وارد آذربایجان شد. بابایی نیولویی، علی، دایره المعارف آبادی های بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵، ص: ۲۸۳

^{۷۴} آثار مشهور اورارتویی از سه هزار سال قبل که در سنگها تراشیده اند.

الی حال خوب بدون عیب مانده و عوض چوب ها که در توی پایه و غیره بنای ها برای استحکام به کار می برند آهن های خوب لای دیوارها گذاشته شده.

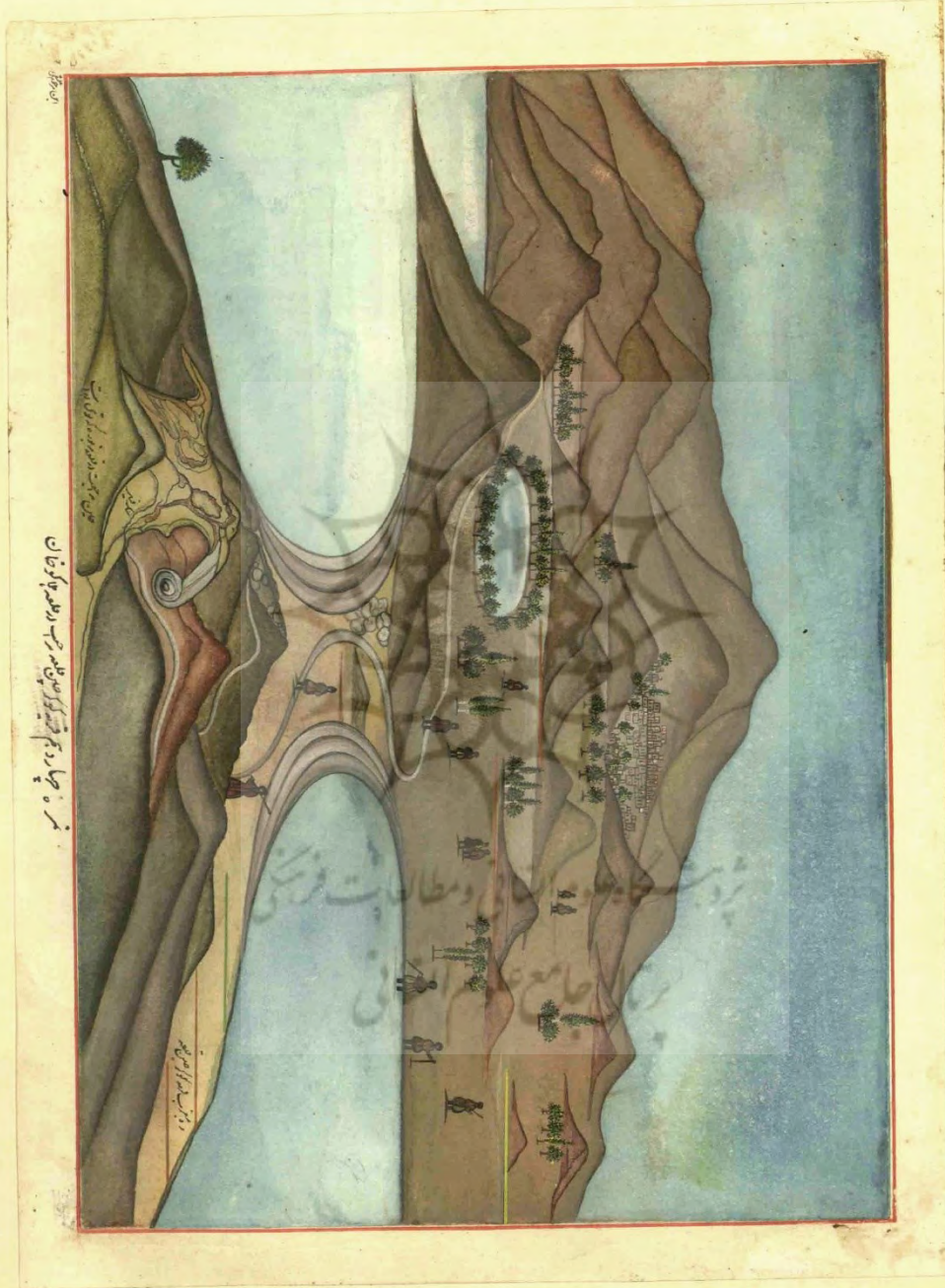
ابوالحسن خانه زاد

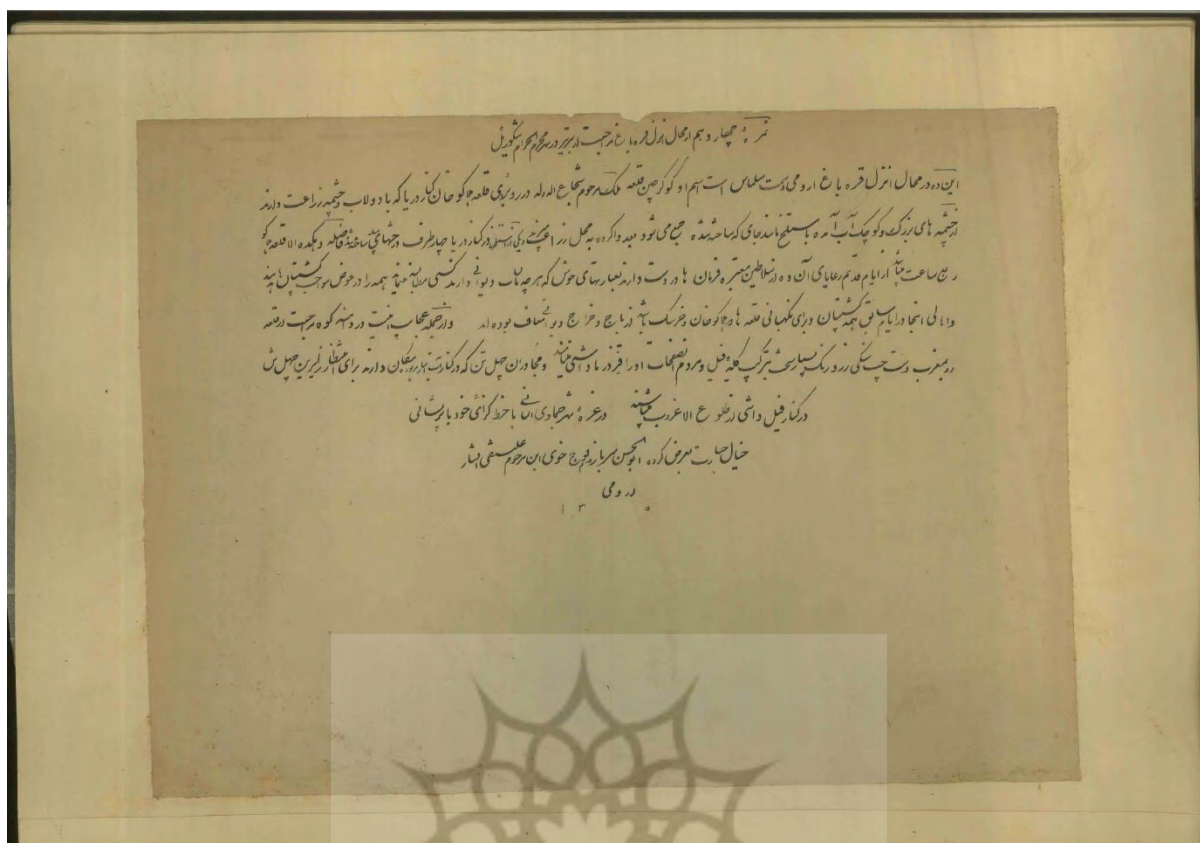
Goulam,zade' Abul Hessen

Se'rbaze. ibne merhoum elineki

Khan Sertib Uroumi.

نمره چهاردهم از محال انزل قره باغ^{۷۶} مراجعت از تبریز در شهر محرم الحرام تنکوز ئیل^{۷۷}

این ده در محال انزل قره باغ ارومی و سمت سلماس است. اسم او گوگرچین قلعه^{۷۸} ملک مرحوم شجاع الدوله^{۷۹} در روبروی قلعه هلاکو خان کنار دریا که با دولاب و چشمه زراعت دارند از چشمه های بزرگ و کوچک آب آمده به استخر مانند جای که ساخته شده جمع می شود بعد وا کرده به محل زراعت می برند و یکی از استخرها در کنار دریا چهار طرف درخت های بید ساخته شده. فاصله دهکده الی قلعه هلاکو ربع ساعت می باشد. از ایام قدیم رعایای آن ده از سلاطین معتبره فرمان ها در دست دارند به عبارت های خوش که هر چه مالیات دیوانی دارند کسی مطالبه ننماید همه را در عوض مواجب کشتیبان ها بدهند و اهالی اینجا در ایام سابق همه کشتیبان و برای نگهبانی قلعه ها که هلاکو خان و خرسنگ باشد از باج و خراج دیوانی معاف بوده اند و از جمله عجایب این است در دامنه کوه مراجعت از قلعه رو به مغرب دست چپ سنگی زرد رنگ بسیار سخت به ترکیب کله فیل

^{۷۵} انزل محالی متشکل از چندین روستا در ساحل دریاچه اورمیه مابین شهرستانهای اورمیه و سلماس

^{۷۶} قره باغ یکی از روستاهای مشهور محال انزل

^{۷۷} سپتامبر ۱۸۸۷ / شهریور ۱۲۶۶

^{۷۸} گوگرچین قلعه نام روستایی در محال انزل کنار دریاچه اورمیه

^{۷۹} یوسف خان شجاع الدوله پسر لطفعلی خان بیگلربیگی، کتاب ارزشمند تاریخ افشار به تشویق وی نوشته شده است. محمدقلی خان افشار مؤسس فدراسیون خانات افشار دانی وی بوده است. شجاع الدوله درجه سرتیپی از ناصرالدینشاه داشتو در جنگ هرات شرکت فعالی داشت. هشت سال در اسارت ترکمنهای شورشی بود اسارت خود را با هفت هزار تومان خریداری کرد و پس از بازگشت از طرف ناصرالدینشاه لقب شجاع الدوله گرفت. قلع م قمع و سرکوب شورشیان کرد از افتخارات وی می باشد. سرای شجاع الدوله بازار اورمیه مسمی به نام وی می باشد. بابایی نیولویی، علی، دایره المعارف آبادی های بخش مرکزی شهرستان اورمیه، انتشارات آینا، اورمیه، ۱۳۹۵، ص: ۲۵۹

و مردم آن صفحات او را قزدرما داشی^{۸۰} می نامند و مجاوران چهل تن^{۸۱} که در کنار آب انبار مزبوره مکان دارند برای انتظار زایرین چهل تن در کنار فیل داشی از طلوع الی غروب می باشند.

در غره شهر جمادی الثانی^{۸۲} با خط کزای خود با پریشانی خیال جسارت به عرض کرده.

ابوالحسن سرباز قدیم فوج خوی ابن مرحوم علینقی افشار ارومی ۱۳۰۵

^{۸۰} Qızdırma daşı

^{۸۱} قیرخلار

^{۸۲} ۲۵ بهمن ۱۲۶۶ / ۱۴ فوریه ۱۸۸۸